

Komolyan csak ókortudománnyal érdemes foglalkozni¹

KARSAI GYÖRGY

Szilágyi János György:

Örvények fölé épülő harmónia

Interjúk, dokumentumok, levelek I.

Tudományban élni

Interjúk és tanúságtétel

Szerkesztette és a jegyzeteket írta Komoróczy Géza

Gondolat – Szépművészeti Múzeum, Budapest,

2018., 513 oldal, 5000 Ft

Szilágyi János György:

Örvények fölé épülő harmónia

Interjúk, dokumentumok, levelek II.

Levélnél többet

Szilágyi János György személyes levelezése

(1927–2011)

Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte

Komoróczy Géza

Gondolat – Szépművészeti Múzeum, Budapest,

2018., 830 oldal, 5000 Ft

Az etruszk kultúrában megtaláltam az alternatíváját a görög kultúrának, ami azt jelenti, hogy egy egyenértékű, de mégis más kultúra. Ez nekem egyre többet jelentett a diktatúrák idején, és természetesen ma is, hogy két különböző, de egyenértékű szellemi magatartás között lehet választani, és nem szükséges, sőt a szabadság korlátozása az, hogyha nem lehet választani, hogyha nincs alternatíva.²

INTEGER VITAE, SCLENERISQUE PURUS...³

Hogy mennyire nem a tudósi teljesítmény előtti tisztelgés e két kötet szándéka, azt mi sem mutatja világosabban, mint hogy lapjain hiába is keresnénk Szilágyi János György (a továbbiakban: SzJGy) műveinek teljes bibliográfiáját.⁴ Komoróczy Géza már-már provokatív módon nem beszél SzJGy, a klasszika-filológus nagy műveiről, a tudósi életműről. Természetesen minden fontosabb munka szóba kerül az *Atellanától* (1941)⁵ és a *Görög művészet világától* (1962),⁶ az *Etruszkó-korinthuszi vázafestészet*től (1975)⁷ és a *Corpus Vasorum Antiquorum, Hongrie I.* (1981)⁸ és *II.-től* (2007)⁹ a *Paradigmákon át* (1982)¹⁰ a *Legbőlcsebb az Időig* (1987),¹¹ a *Ceramica etrusco-*

corinzia figurata I–II-ig (1992. és 1998.)¹² és a *Szirénzenéig* (2005).¹³ És tovább, akár lábjegyzetben, valamelyik interjúban vagy levélben.¹⁴

Pontos, figyelemfelkeltő, szellemes fejezetcímek – mind idézetek az interjúkból –, tartalmas, fontos interjúk, visszaemlékezések és szépirodalmi szövegek: példásan szerkesztett egységek követik egymást mindkét kötetben. Előjáróban csak annyit, hogy meggyőződésem, aki végigolvassa az *Örvények fölé épülő harmónia* két kötetét, gazdagabb lesz a XX. századi Magyarország egészen kivételes nézőpontból ábrázolt kultúra-, tudomány- és társadalomtörténetével, az 1920-as évektől egészen a XXI. század második évtizedéig terjedő, személyes nézőpontú, fontos látéleket kap a korszakról. Jókedvre biztosan nem derülünk az egész elolvasásától, miközben persze rengeteg olyan része van, ahol jókat lehet nevetni. SzJGy-öt, a nagy műveket megalkotó embert állította kutatásai és levél-dokumentumgyűjteménye középpontjába Komoróczy Géza. Első ránézésre nemcsak imponáló, de ijesztő is e két vaskos kötet, s nehezen képzelhető el, hogy valaki egy ültő helyében elolvassa őket. Nem gondolom, hogy én csak azért nem tudtam letenni az *Örvények fölé épülő harmóniát*, mert a szakmai érdeklődés és a művek mögött kirajzolódó ember iránti tisztelet magával ragadott. Természetesen ezek is ott voltak az okok között, de most, utólag visszatekintve az elmúlt hónapokra, ezek a szempontok szót sem érdemelnek. Evidens, a *conditio sine qua non* kategóriájába tartozó fundamentumok voltak az 1343 oldalas munkáról való könyvismertetés megírásakor.

Pedig az *Előszó* akár az olvasástól való eltanácsolásnak is tekinthető, hiszen meglepő állítással érvel a monumentális szövegmennyiségnek így gyors, SzJGy halálát nem egészen két évvel követő kiadása mellett. Komoróczy Géza itt mindössze – szerénységből? provokatív (ön)íroniával? – azzal indokolja e hatalmas munkát, a monumentális anyag összegyűjtését, rendszerezését, a fejezetek elé írt, olykor tanulmány terjedelmű bevezetőket, és a szövegek rendkívüli alapossággal elkészített lábjegyzeteit, hogy SzJGy „100. születésnapjának évében, a Szépművészeti Múzeum új, már nem általa rendezett antik kiállításának megnyitásakor” e könyveket kézbe lehessen venni.¹⁵ Ha szerénység diktálta e mondatot, akkor erősen eltúlzott, de szövezzük le jó előre, semmi köze a létrehozott mű,

a SzJGy előtt tisztelgő, kétkötetes szövegkorpusz művelődéstörténeti jelentőségéhez. Komoróczy Géza ugyanis most elmondhatja, hogy az *Örvények fölé épülő harmónia* elkészítésével SzJGy tiszteletére *exegi monumentum aere perennius*.¹⁶ Szívem szerint azt mondanám a reménybeli olvasónak, hogy az *Előszót* átugorva kezdje a cím, e gyönyörű, költői kép megfejtésével. Mert az „örvények fölé épülő harmónia” idézet, SzJGy-től származó költői kép, amely SzJGy-nek egy 1977-ben Athénból keltezett magánlevelében szerepel.¹⁷ Komoróczy Géza megtalálta e levelet, és irigylésre méltó filológusi érzéssel rábukkant a kifejezésre, amelybe – teljesen mindegy, tudatosan, vagy nem – SzJGy belefogalmazta egész életét: hogyan lett úrrá a történelmi viharok keltette, mélybe rántó örvényeken, s hogyan tudta az évek során megteremteni a *tudományban élés* számára mindennél fontosabb harmóniáját. SzJGy ars poeticáját és életcélját sűríti magába ez a négy szó. Egy szenvedésekkel és örömmel, munkaszolgálatlaltal és hadifogsággal, élethosszig tartó barátságokkal és szerelmekkel, de mindennekfelett rengeteg munkával felépített és megőrzött saját, különálló világot jelent ez a harmónia. Erről a csak kiválasztottak

számára elérhető világról, az ehhez vezető útról és a harmóniában eltöltött élet kalandjairól szól ez a kétkötetnyi dokumentum. Az „örvények fölé épülő harmónia” eredeti szövegkörnyezete legalább ennyire fontos: a levél címzettjével egy valamikor félbehagyott, Szophoklész *Oidipusz király*áról folytatott drámaelemzési vita fonalát veszi fel itt SzJGy. Filológiai remeklés e néhány mondat, nyugodt szívvel mondhatom, az *Oidipusz király* kutatása eredményeit évtizedekkel megelőző gondolatokkal:

„Azt mondják, a Sophoklés-dráma¹⁸ arról szól, hogy az ember akarva-akaratlanul a végzet hálójába hull, nem tudja kikerülni a sorsát (hacsak nem akarják a másik magyarázatot, hogy Oidipus bűneiért vagy jelleméért bűnhődött meg; de hát mit csinált, amit bűnnek lehet nevezni?). Akarva-akaratlanul a végzet hálójába hull? [...] De hát mit rendeltek el és tudattak vele a jóslat útján az istenek? Azt, hogy megöli az apját és anyjától fog gyermekeket nemzeni. Csakhogy Sophoklés tragédiája nem erről szól. Azt senki nem rendelte el, hogy Oidipusnak ki kell derítenie, mi történt. És az Oidipus király éppen erről szól: mindenki aggódva figyelmezteti, hogy kerülje ki a szembenézést azzal, ami történt [...] Csakhogy Oidipus a talány-megoldó, aki nem tud megállni, mielőtt nem nézett teljesen szemtől szembe az igazsággal, bármi legyen az – egy specifikusan emberi tulajdonság, vagy milyen emberi lény van még a világon, akinek igazság-érzéke van? A sophoklési Oidipus az emberi értelem modellje, a minden rejtélyt megoldani, minden homályt megvilágítani egész lelkével vágyó intellektus. De persze Sophoklés ennél százszor többet is tud a dolgról mondani: azt, hogy ez a rejtvény, amelynek megoldásáért mindig újra meg újra le kell merülni akár a legszörnyűbb szörnyűségbe is, ez a rejtvény vigasztalan megoldású: a megoldás a világ kulisszáit dönti össze, amelyeket magunk köre építettünk, valamennyien látszat-világban élünk és szubjektív ártatlanságunk nem ment fel az objektív bűnvállalás kényszerétől. Mindnyájan Oidipus király vagyunk – ez a Sophoklés-darab utolsó kórusának figyelmeztetése, és el kell képzelni egy kultúrát, egy emberi közösséget, amelyik képes volt ezt tudomásul venni, következményeit éppúgy, mint a belőle adódó kötelességeket, hogy éppen ezért, vagy annál kevésbé lehet kitérni az elől, hogy mindent megtudjunk, amit csak lehet és érdemes. [...] Ebből derű sugározhat. És a Parthenon mesterei már ismerték ezt az örvények fölé épülő harmóniát.”¹⁹

Ebben az *Oidipusz*-elemzésben benne van mindaz, amit SzJGy az ókortudomány helyéről és szerepéről gondolt: akkor és úgy van értelme az ókori kultúrákkal foglalkoznunk, ha tudjuk, nekünk és rólunk szólnak a Parthenon frízei, Szophoklész

1 ■ *Igazán, komolyan, ókortudománnyal érdemes foglalkozni.* Déri Balázs interjúja, I. köt. 235. old.

2 ■ Szénási Sándor rádió-interjúja SzJGy-vel (2001), I. köt. 226–233. old. Lásd 226. old., 1. l.

3 ■ Horatius: *Carminum liber 1*, 22. („tiszaéletű és büntől mentes” – K. Gy.)

4 ■ Ez egyébként megvan, hozzáférhető, Illés Eszter állította össze:

http://antik.szepmuveszetei.hu/antik_gyujtemeny/munkassag_szilagyi – Nagy Árpád Miklós utal rá: *Sókratész Pannoniában: Szilágyi János György emlékezete*, II. köt. 491. old., 7. l.

5 ■ *Atellana. Tanulmányok az antik színjátszásról.* Bp., 1941. 75. old.

6 ■ *A görög művészet világa. A görög képzőművészetek archaikus és klasszikus korának írott forrásaiból.* Összeáll. előszó, jegyz. Szilágyi János György. Gondolat, Bp., 1962. I. köt. 331. old. 21. l., ill. XXIV t.; II. köt. 276. [2] old. 1. l., ill. XVI t.

7 ■ *Etruszkó-korinthusi vázafestészet.* Akadémiai, Bp., 1975. (Apolló könyvtár, 6.)

8 ■ *Corpus Vasorum Antiquorum, Hongrie, Fascicule 1.* Hongrie Budapest, Musée des Beaux-Arts. Akadémiai – Rudolf Habelt Verlag, Bp.–Bonn, 1981.

9 ■ *Corpus Vasorum Antiquorum. Hongrie, Fascicule 2.* Hongrie Budapest, Musée des Beaux-Arts. Union Académique Internationale. Roma, Bp.–Roma, 2007.

10 ■ *Paradigmák. Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról.* Magvető, Bp., 1982.

11 ■ *Legbölcsebb az idő. Antik vázák hamisítványai.* Corvina, Bp., 1987.

12 ■ *Ceramica Etrusco-Corinzia figurata. Parte 1.* 630–580 a. C. 7. Casa Editrice Leo S. Olschki, Firenze, 1992. (Monumenti Etruschi, 7)

13 ■ *Szirénzene. Ókortudományi tanulmányok.* Osiris, Bp., 2005.

14 ■ Mindkét kötetben a *Tartalom* után, oldalszámozás nélkül, szerepel a *Jegyzetekben használt rövidítések* cím alatt egy másfél oldalas, pontos bibliográfiai adatokkal ellátott lista SzJGy legfontosabb műveiről (I. köt. 9–10. old.; II. köt. 7–8. old.).

15 ■ *Előszó*, I. köt. 11. old.

16 ■ Horatius: *Carminum liber 1*, 30. („Létrehoztam ércnél maradandóbb emlékművemet” – K. Gy.)

17 ■ 595. levél, II. köt. 590. old.

18 ■ A görög nevek átírásáról lásd *uo.* és 41. l.

19 ■ 595. levél, II. köt. 590. old.

tragédiái, az *Atellana* hősei, Horatius versei, az etruszk és a korinthuszi vázák. „Mindössze” tudni kell megérteni őket, s értékeiket elhelyezni az egyetemes kultúrtörténet keretei között.²⁰

A két kötet többféle olvasási-befogadási technikát enged meg, s ahhoz, hogy a lehetőségek közül a legjobbat választhassuk, először azt kell tisztáznunk, milyen műfajú művet tartunk a kezünkben. Komoróczy Géza az *Előszó*ban pontosan meghatározza, hogy mi *nem* az *Örvények fölé épülő harmónia*:²¹

„Mi hát ez a könyv? Nem *hommage*, [...] nem *Festschrift* vagy – minthogy SzJGy már nem él – nem *Gedenkschrift*: egész életében elutasító volt ezzel a tudományos életben szokásos könyvtípussal szemben. [...] Nem is *Vita*, SzJGy életrajza: bár számos, máshonnan megismerhető adatot tartalmaz életéről is, és főként jelzi tudományos művei létrejöttének életbeli hátterét (ebben a tekintetben csak kevés hozzá hasonló akad a memoáirodalomban).”

Vagyis az olvasónak magának kell eldöntenie, felismernie e kötetek műfaját. Én egy idő után arra jutottam, hogy *különleges homage* ez a két kötet (hiába tiltakozik ellene Komoróczy Géza). Igen, *hommage*, a tudós SzJGy műveinek tudománytörténeti jelentőségét pontosan ismerő, a magánember SzJGy-re mérhetetlenül kíváncsi tudóstárs tisztelgése a világszerte elismert tudós előtt, akit tudományos életműve világhírűvé tett, könyvei, tanulmányai, előadásai és megkérdőjelezhetetlen tisztessége szakmai körökben megbecsülést, tanítványai előtt tiszteletet, barátai között szeretetet vívott ki számára. És persze az érem másik oldalán ott volt/van az elmúlt kilencven év Magyarországa, ahol éppen ez a szakmai és emberi nagyság egész életét végigkísérő, engesztelhetetlen irigységet, olykor kicsinyes rosszindulatot, olykor gyűlöletet és ártó szándékot váltott ki. Komoróczy Géza alig két évvel SzJGy (1918–2016) halála után óriási mennyiségű anyagot gyűjtött össze – interjúkat, személyes visszaemlékezéseket, SzJGy-öt szerepeltető vagy róla szóló irodalmi

alkotásokat, köszöntőket, búcsúbeszédeket, külön kötetben pedig 795 levelet. Kétségtelenül *tudományos munka* ez a két kötet, mégpedig önálló, a legszigorúbb filológusi éthosz szabályai szerint készült Komoróczy-kötetek, amelyek sok irányban elágazó tudományos értéke majd az elkövetkező években, évtizedekben fog kikristályosodni. Ám nem kell különösebb jóstehetség annak meg-állapításához,

hogy az *Örvények fölé épülő harmónia I–II.*, vagyis a SzJGy-ről született és SzJGy-től származó, igen változatos műfajú írásokat tartalmazó két kötet alapmű lesz a jövő minden, SzJGy-gyel, magyar és nemzetközi tudománytörténettel (elsősorban is etruszkológiával), XX. századi magyar és egyetemes történelemmel, klasszika-filológiával, művészettörténettel és XX. századi irodalomtörténettel foglalkozó szakember számára.

Az I. kötetrel kapcsolatban (*Tudományban élni*) a fentebb óvatosan felvetett műfaj-meghatározásomat továbbfejlesztve azt mondanám, hogy ez SzJGy *különleges homage-memoár*-kötete: az első része a *Szilágyi János György interjúi* címet kapta,²² s SzJGy külvilágnak szánt, a személyes életutat – a szakmait és magánéletit – áttekintő memoárjait, valamint a külvilág –

a szűkebb és tágabb környezet – szereplőinek SzJGy-ra vonatkozó memoárjait tartalmazza. Ez az életútinterjú-rész tizenhárom hosszabb-rövidebb interjút tartalmaz. A kötet második része – *Tanúságtétel* – az egykori baráti társaság írótagjainak irodalmi alkotásokban rögzített, SzJGy-öt is szerepeltető emlékeit, tudós kollégák különböző, ünnepi alkalmakkor elhangzott SzJGy-köszöntőit,

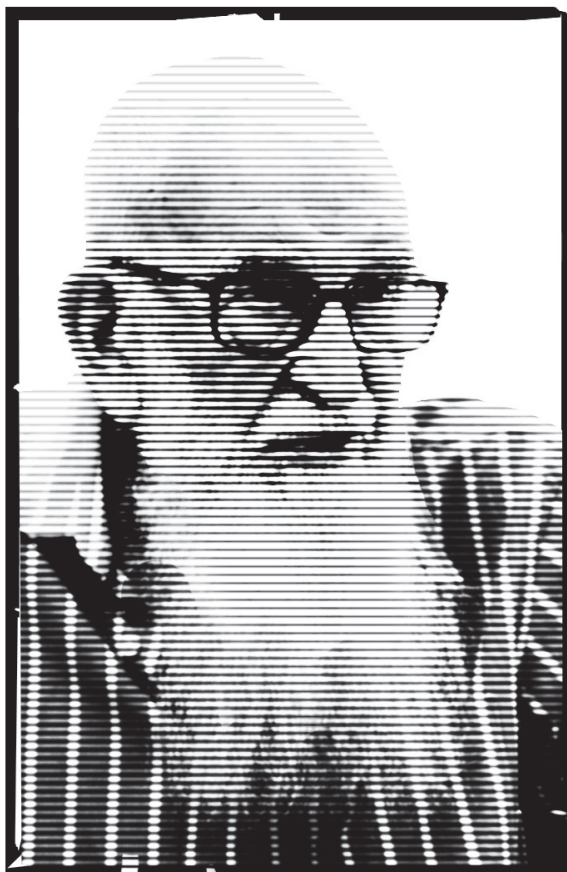
20 ■ SzJGy – Kerényi Károly tanításában gyökerező – szakmai hitvallásának legfontosabb, tanulmányban rögzített dokumentuma: *Mi filológusok. Antik Tanulmányok*, 31 (1984), 2. szám, 167–197. old. Kötetben: *Sziréneze*, 489–518. old.

21 ■ *Előszó*, I. köt. 12. old.

22 ■ I. köt. 20–299. old.

23 ■ *Uo.* 304–513. old.

24 ■ Publius Terentius Afer: *Heautotimoroumenos*, 1, 1, 25. sor („ember vagyok, semmi emberiről nem gondolom, hogy tőlem idegen” – K. Gy.)

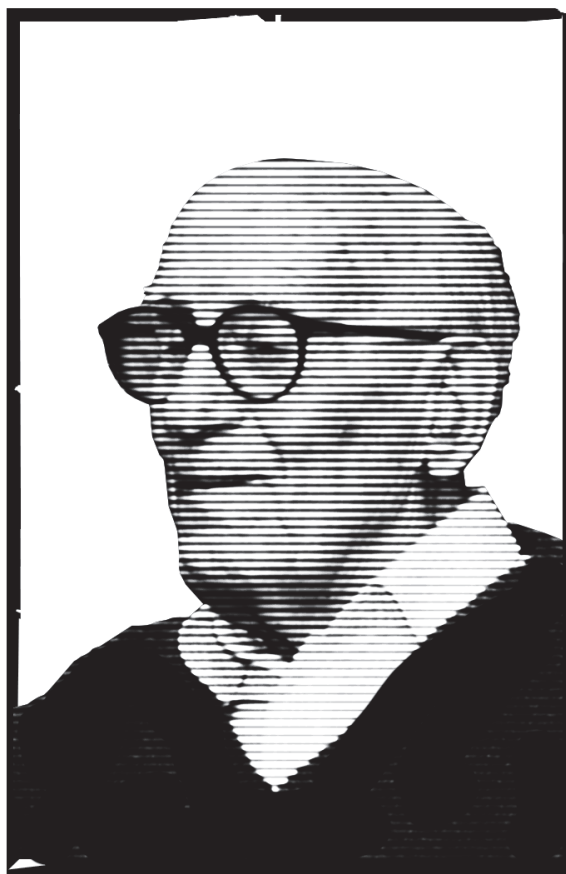

könyvkritikákat, végül a halála után készült gyászbeszédeket, búcsúkat tartalmazza.²³

HOMO SUM, NIL HUMANI ME ALIENUM ESSE PUTO²⁴

Azzal, hogy Komoróczy Géza az I. kötet SzJGy-interjúi esetében teljességre törekedett, azaz valamennyi interjút összegegyítette és ebben a könyvben kiadta – amennyire meg tudom

ítélni, egyedül Német György interjúja²⁵ nincs felvéve az interjúszövegek közé – természetesen azzal járt, hogy a közölt szövegek között jelentős tartalmi átfedések vannak. Nyugodtan tekinthetjük az *Egzisztenciális tudományt* (2003)²⁶ az interjú rész etalon-interjújának, már csak terjedelme, valamint a kérdések és válaszok kidolgozottsága miatt is, hiszen nyilván mindezekért szerepel önálló fejezetként a kötetben. Ebben az életúinterjúban jó eséllyel minden benne van, amit SzJGy fontosnak tartott az utókor számára elmondani. Mégsem róható fel Komoróczy Gézának, hogy sok történet, életpillanat felbukkan más interjúkban is. A viszonylag nagyszámú történetisméltódnést nincs értelme felsorolni, inkább fogadjuk el Komoróczy Géza ide is vonatkozó magyarázatát:

„Minthogy mindkét kötet önálló szövegek gyűjteménye, más-más időpontban, más-más alkalomból vagy céllal írt szövegeké, nem lehetett célunk a párhuzamosságok, ismétlődések eltüntetése.”²⁷

A felidézett történetek itt-ott kicsit megváltoztatott tartalmú közlésével nincs is semmi gond, azzal

25 ■ „Az ókortudománynak van egy íratlan története is”. Német György beszélgetése Szilágyi János Györggyel. *Ókortudományi Értesítő*, 13 (2009), 20. szám, 3–12. old.

26 ■ I. köt. 43–206. old.

27 ■ *Előszó*, I. I. köt. 14. old.

28 ■ Csak az I. kötetben: 81. old., 140. lj., 262. old., 17. lj., 380. old., 15. lj.

29 ■ I. köt. 70. old, 108. lj., 376. old., 7. lj.

30 ■ Az I. kötetben: 77. old., 127. lj., 386. old. 44. lj.

31 ■ *Epepe*, I. köt. 368–369. old.

32 ■ 98. sz. levél, II. köt. 94. old., 14. lj.

már inkább, hogy esetenként a lábjegyzetekben is ismétlődnek alapinformációk. Talán egyetkettőt el lehetett volna hagyni, például az Örkény István említését kísérő lábjegyzetek közül,²⁸ vagy Rényi Alfréd említésekor,²⁹ de az *Atellanát* kísérők közül³⁰ sem feltétlenül szükséges mindegyik. A sort hosszan folytathatnánk az említett nevek további előfordulásaival, illetve mindazok említésével,

akiknek neve – mivel fontos szerepet játszottak SzJGy életében – értelem-szerűen a legtöbb interjúban felbukkan. A történetisméltés a legtöbb esetben indokolt is, hiszen a visszaemlékezők mást és mást emelnek ki a közösen megélt élményanyagból. Ilyen például az *epepe* színházi műfaj megszületésének története Karinthy Márton regénye, az *Ördögörcs* itt közölt részletének elején elmeséli az epepe-játék megszületésének történetét,³¹ s ugyanezt a történetet megtaláljuk, majdnem azonos szöveggel a II. kötetben, a Karinthy Ferenc SzJGy-höz intézett leveléhez fűzött lábjegyzetben;³² Komoróczy kiegészítő kommentárjai pontosak és nagyon fontosak, így a dupla szövegek közlésében az esetben nem zavaró. Ugyanakkor itt és a többi, hasonló ismétlődésnél is az volt a benyomásom,

mintha Komoróczy Géza nem hitt volna abban, hogy olvasója mind a két kötetet el fogja olvasni, ezért biztos, ami biztos, a fontosnak ítélt adatokat és kommentárokat mind a két kötetben elhelyezte. Az *Örvények fölé épülő harmónia I–II.* bizonyosan a jövőbeni kutatások forrásmunkái közé fog tartozni, legyen a kutatás témája SzJGy élete, Kerényi Károly, a XX. századi magyar ókortudomány története, a Stemma kör, vagy az *Antik Tanulmányok* című folyóirat stb., stb., és akkor még a SzJGy levelezéséből kibontható végtelen sok témát el sem kezdtük listába szedni.

Az *Alma Mater* című cikkről – ez Komoróczy Géza műfaji besorolása – a következőket írja:

„SzJGy e cikke dátum szerint, de tartalma alapján is felismerhetően az OHA-interjú (*Egzisztenciális tudomány*, 2003) után készült, s bár

akkor is részletesen beszélt iskolai éveiről, itt rendszeresebben és sok mozzanattal kiegészítve eleveníti fel emlékeit. Azért bátorkodtam jegyzeteket fűzni ehhez a változathoz is, hogy iskolai élményeinek, melyeket pályája alakulásában maga is formatív jelentőségűnek tartott, minél mélyebb háttere legyen. A két emlékezés párhuzamosan olvasandó!³³

Ez a SzJGy-visszaemlékezés 2006-ban jelent meg először.³⁴ Követve Komoróczy Géza idézett tanácsát, „összeolvastam” a 2003-as OHA-interjúval, s meg kell vallanom, nem találtam annyi eltérést, újdonságot, ami indokolta volna felvételét a kötetbe. Az pedig, hogy az I. kötet második nagy egységként jelzett *Tanúságtétel* része ezzel a cikkel kezdődik, egyáltalán nem magától értetődő. Ebben a kontextusban kifejezetten kakukktójásként hat itt SzJGy saját kisiskolás éveire való visszaemlékezése, miközben a folytatásban Örkény, Karinthy Ferenc és Márton, Huszár Klára, Dömötör Tekla és Vajna Márta írásai következnek, amelyekben hirtelen egy egészen más világban, s ami ennél fontosabb, egy egészen más nézőpontból készült visszaemlékezéseket olvasunk SzJGy-ről. Ők a szűkebb és tágabb baráti köréről beszélnek, novella- és regényalakokká formált alakokat idéznek meg. Ha egyáltalán fel kellett venni e kötetbe (engem Komoróczy erre vonatkozó érvei nem győztek meg), sokkal inkább illenék e szöveg az OHA-interjú mellé, aminek az az előnye is meglenne, hogy egyszerűbbé válna a javasolt „párhuzamos” olvasás.

EGYETEM, TANÍTÁS

SzJGy sohasem lett főállású egyetemi oktató. Címzetes egyetemi tanár volt, s időről időre tartott kurzusokat (Szegeden, a hadifogságból hazatérve, az 1947–1948-as tanév második félévében, Trencsényi-Waldapfel Imre felkérésére),³⁵ később az ELTE görög és latin szakos hallgatóinak antik művészettörténetet. De például Debrecenben nem tanított – ahol pedig 1956 után másfél évig száműzetésben élt a Déry Múzeumban, s tudományos publikációival jelentősen emelte a múzeum szakmai teljesítményét,³⁶ s az ELTE-n sem volt soha alkalmazotti státuszban. A miért?-re több interjúban is válaszol.³⁷ Az OHA-interjúban részletesebben is kitér az egyetemen tanítás kérdésére:³⁸

„Én a hadifogoly-élmények hatására hazajövet azonnal elhatároztam, hogy az egyetemre nem szabad menni. Az teljesen világos volt számomra [...], hogy az egyetem politikai intézmény. Ott a hallgatók közül mindig a fele jelentéseket ír, ami nekem nem kell. Egyébként is a tömegtanítás nem volt soha a kedvemre való, mert nem szerettem a butákkal foglalkozni. Márpedig ha valaki tanár, akkor mindenkivel kell foglalkoznia.”³⁹

Majd az interjú egy későbbi pontján még hozzátézi:

„Az egyetemen egyébként rendszeresen tanítottam egészen 2001-ig. De mindig itt, az én szobámban. Soha nem mentem az egyetemre.”⁴⁰

Komoróczy Géza tapintatos, de tárgyyszerű labjegyzetben pontosítja SzJGy szavait:⁴¹

„SzJGy az 1980/81. tanév második félévében kéthetente – Ritoók Zsigmonddal felváltva – egyetemi tanrendi előadásokat tartott az ELTE Jogtudományi Kar épületében. A kurzusra Eörsi Gyula (1922–1992) rektor (1978–1981) az egyetemi oktatás megújítása program keretében kérte fel, óráit az ELTE minden karáról hallgatták.”⁴²

Ott voltam ezeken az órákon, s tanúsíthatom, SzJGy nagyon jó előadó volt, nyomdakész mondatokban, élvezetes stílusban óriási anyagot adott le egy-egy alkalommal. Csak az látszott rajta mindvégig, hogy a hallgatók nem különösebben érdeklik. Mélységes tisztelet vette körül, tudása magával ragadott mindenkit, a zsúfolásig telt előadásban a légy zümmögését is meg lehetett hallani, de mindeközben folyamatosan érzékeltetni tudta közönségével, hogy fényévekre van tőlünk. Nem volt pedagógusnak való a szó hagyományos értelmében, de akikben tehetséget, áldozatotól sem visszariadó, a szaktudományát mindennél előbbre valónak tartó elhivatottságot látott, azt magánbeszélgetések keretében, legendás múzeumi dolgozósobájában a legmagasabb szinten tanította. Ahogyan Ritoók Zsigmond megfogalmazta a Déry Balázs-féle SzJGy-interjúban:

„Azt mondta, nem akart tanár lenni – de az lett. [...] Akik jártak hozzá, azok soha nem felejtik el azokat a nem tömeges, négy szemközti vagy

33 ■ *Alma Mater*, I. köt. 304. old., 1. lj.

34 ■ Bor István – Ritoók Zsigmond (szerk.): *A Lónyay legendája. Lux in tenebris*. Budapesti Református Öregdiákok Török Pál Egyesülete, Bp., 2006. 80–88. old.

35 ■ *Egyszintenciális tudomány*, I. köt. 151–153. old.; Gesztelyi Tamásnak adott interjújában (2006) a szegedi történetet a következőkkel egészíti ki: „1967-ben, amikor Oroszlán Zoltán az ELTE Régészeti Tanszékének éléről nyugdíjba vonult, Mócsy András, az Ókortörténeti Tanszék vezetője felajánlotta nekem az utódlás lehetőségét, de elzárkóztam előle. Így azután ő maga pályázta meg, és el is nyerte az egykor Alföldi András vezette tanszékét. Nyugodtan akartam dolgozni, ami az egyetemen nehezen valósítható meg. [...] 1956 végén, amikor felajánlották nekem az újra létrejövő Klasszika-filológiai Tanszék vezetését a debreceni egyetemen, azt nem fogadtam el, mondván, hogy ott az én szakmai munkámnak a feltételei nincsenek biztosítva.” *Debrecenben nyugodtan lehetett dolgozni*, I. köt. 278. old.

36 ■ I. köt. 164. old.

37 ■ *Igazán komolyan csak ókortudománnyal érdemes foglalkozni, Déry Balázs interjú*, I. köt. 244–246. old.

38 ■ 2003-ban az Oral History Archivum vezetője, Molnár Adrienne és Litván György történész, az OAH egyik alapítója, amúgy évtizedek óta SzJGy jó ismerőse, elkészítették SzJGy

hatszemközi beszélgetéseket, amelyekben egy eléggé szellem nélküli korban, egy eléggé rideg korban a szellem világossága és melegsége világított ránk és vett körül bennünket.”⁴³

Radnóti Sándor ugyanezt a kérdést szélesebb kontextusba helyezve nagyon pontosan fogalmaz:

„Szilágyi tudományon kívüli ambíciótlansága egyben túlélési stratégia is volt a diktatúrában. Am az általa képviselt tudományos és erkölcsi normákat nemcsak gyakorolta, hanem be is mutatta, azaz fontos volt számára a tudós szerepének tisztázása. Erről részben tanítványai és munkatársai kínjai vallhatnának, amelyek – úgy látszik – mégsem csökkentik a »mester« vonzását.”⁴⁴

Száma számára a *tudomány* elsősorban és mindenekfelett nem a tanítást, hanem az ókortudományi kutatómunkát jelentette, amint azt a Déri Balázs-interjúban a rá jellemző egyszerűséggel, ugyanakkor provokatív őszinteséggel ki is mondja: „semmi mással nem érdemes foglalkozni, mint ókortudománnyal. [...] mellékesen foglalkozhat az ember mással is –, de igazán, komolyan, csak ókortudománnyal érdemes foglalkozni.”⁴⁵

Komoróczy Géza máshol is végtelen tapintattal pontosítja SzJGy ritka, de olykor fontos pontokon elkövetett pontatlanságait. Például amikor SzJGy apósa, Rabinovszky Máriusz doktori értekezésének elutasításáról beszél: „mikor hazajött, Hekler nem engedte művészettörténetből doktorálni a származása miatt”. Komoróczy Géza lábjegyzete:⁴⁶ „Nemcsak származása, hanem az is szerepet játszott Hekler elutasításában, hogy Rabinovszky a Tanácsköztársaság idején a Hekler helyére kinevezett Meller Simonhoz akart doktori értekezést írni.” Ugyanígy finoman igazítja ki SzJGy dátumtévesztését (a második bécsi döntés következményeként

„visszafoglalt” Kolozsvárral kapcsolatban), és „lapsus linguae”-nek nevezi a SzJGy által megnevezett 1942-t.⁴⁷ Később ugyanebben az interjúban javítja a Szépművészeti Múzeum 1951-ben megrendezett Új Kína kiállításának dátumát is.⁴⁸

PAULUM SEVERAE MUSA TRAGOEDIAE DESIT THEATRIS...⁴⁹

Komoly meglepetésekben, váratlan fordulatokban is gazdag a két kötet. A SzJGy-öt csak távolabbról, netán kizárólag könyveiből, tudományos munkáiból ismerők számára – gondolom – sokkoló hatású lehet például az *Előszóból* megtudni, hogy „A társaságban azzal bővülte el barátainak gyerekeit, hogy bizonygatta, ő az állatkertből a jegesmedve; Rényi Zsuzsa, Trencsényi Imre írásban is bevallották, hogy kiskorukban csodálkozva, de hittek neki.”⁵⁰ De az is meglepő lehet első hallásra, hogy SzJGy és a baráti társaság számára a játék, az egymás ugratása (akár egészen durva formában is) létfontosságú volt – ez volt a későbbi, híres „szombat esti társaság”⁵¹ állandó, talán legkedvesebb programja. Ebbe az exkluzív társaságba SzJGy eredetileg bátyja révén került be az 1930-as évek elején. A társaság központi alakja Devecseri Gábor volt, kezdetben körülötte alakult ki az a kör, amelynek alapító tagjai között volt Devecseri Péter, Karinthy Ferenc, Karinthy Gábor, Zolnay Vilmos, Kertész Tamás és SzJGy. Nem sokkal később hozzájuk csatlakoztak az úgynevezett „belső tagok”: Örkény István, Rényi Alfréd, Somlyó György, Vajna János és a „nők”: Dömötör Tekla, Huszár Klára, Rabinovszky Mária, Vajna Márta. Komoróczy Géza egy interjúban⁵² pontosan felsorolja a *szombati társaság* tagjait, s összefoglalja történetüket:

„A három Karinthy-fiú (Kertész Tamás, Karinthy Gábor, Karinthy Ferenc), Szilágyi bátyja, Devecseri Gábor, Huszár Klára, Devecseri felesége, aztán Vajna János, a későbbi külpolitikai újságíró, a közgazdász Bródy András és az ő felesége, Vajna Márta, Szendrő József, aki irodalmárnak indult, de színészként lett ismert, illetve a harmincas évek legvégétől Örkény István szombatonként összejártak. Szorosan kötött heti elfoglaltságaik (értelmiségi segédmunkák, óraadás stb.) után, a nyomasztó politikai légkörből is kilépve, szombat este maguk között szabadok, mondhatjuk így is: felszabadultak lehettek. Annak a lakásán, aki épp beengedte őket. Ezek leginkább Vajnáék voltak, mert nekik volt nagyobb lakásuk, és a szülők megértőek voltak. [...] A társaság a háború után, Devecseriék Svábhegyre költözése miatt vasárnap kora délutánonként gyűlt össze. Szilágyi egy időre kicsit feszült viszonyba került velük, mert amikor hazajött a hadifogságból, a többiek mind párttagok voltak. Ebben a korban, ennek a körnek egy nagyon komisz értelmezését adja Spiró György *A kert* című darabjában (1983).

életútinterjút (I. köt. 43–206. old.). Első megjelenése: *Enigma*, 23 (2016), 87. szám, 28–123. old. és 88. szám, 17–90. old.

39 ■ I. köt. 51. old.

40 ■ Uo. 153. old.

41 ■ [1970 őszétől az ELTE művészettörténet szakos tantervében kötelező kurzusként szerepelt SzJGy több féléves szemináriuma az ókori művészetről, amelyet a Szépművészeti Múzeumban, az irodájában tartott. – szerk.]

42 ■ Uo. 153. old.

43 ■ Uo. 258. old.

44 ■ *A múlt se pihen*, I. köt. 462. old.

45 ■ *Igazán, komolyan csak ókortudománnyal érdemes foglalkozni*, Déri Balázs interjúja (2002), I. köt. 241. old.

46 ■ *Egzisztenciális tudomány*, I. köt. 112. old., 250. lj.

47 ■ Uo. 125. old., 302. lj.

48 ■ Uo. 139. old., 354. lj.

49 ■ Horatius: *Carminum liber* 2, 1. („kis időre a komor tragédia Múzsája elhagyja a színt” – K. Gy.)

50 ■ I. köt. 13–14. old.

51 ■ Uo. 65. skk. és 73. skk. old., pontos adatok a 85. lj.-ben.

52 ■ *Mint a campuson a hippik, Kőríz Imre interjúja Komoróczy Gézával Kerényi Károlyról és Szilágyi János Györgyről. Jelenkor*, 2018. február 21.

Szerintem nagyon jó darab, bár tudom, hogy Szilágyi nem szeretete. Jól mutatja be azoknak az éveknek a párt-arroganciáját. Devecseri betegségével a körülmények megint megváltoztak, a társaság a kórházban jött össze, lettek új tagok, Litván Györgyék, Szűcs Jenőék, Lackó Miklósék (Lackó nagyszerű tanulmányokat írt a harmincas évek szellemi életéről, bennük sok lényegeset Kerényiről is). A régi és az új társaság Devecseri halála után ismét szombatontként találkozott.”

A *szombati társaság* nem azonos a Kerényi-körrel, s nem is a Stemma, amely szintén Kerényi Károly körül alakult ki a híres péntek esti, bölcsészkarai előadásokból kiindulva – bár vannak személyi átfedések. Ez utóbbi összejövetelén Hamvas Béla és Szerb Antal is részt vett, olykor Németh László is megjelent.⁵³ A budapesti összejövetelekről, a budai hegyekbe tett közös kirándulásokról, a végeérhetetlen beszélgetésekről, barátságokról és szerelmekről SzJGy majd mindegyik, itt közölt interjújában említést tesz, a *Tanúságtétel* részben pedig Örkény István, mindkét Karinthy (Ferenc és Márton) novellában, regényben állít emléket a társaságnak. Visszaemlékezéseikben Dömötör Tekla, Huszár Klára és Vajna Márta is mint életük meghatározó élményéről beszélnek erről a baráti körről. A leírásokból egy rendkívül művelt, fiatal emberekből álló társaság képe rajzolódik ki, amelynek éltető eleme a *könyv* volt. Ezek a tudásra nagyon sokat adó, budapesti értelmiségi fiatalok mai szemmel jórészt végtelenül irigylésre méltó, kisebb részben követhetetlen, különös életet éltek. Zárt világukba bejutni privilégium volt. A társaság működéséről, a játékokról, ezekről az egymás olykor szélsőségesen durva ugratásáig elmenő, együtt töltött estékről, az itt született *epepé*kről, a verőcei és lepencei nyarokról talán a legszemléletesebben, magával ragadó történetekkel illusztrálva Vajna Márta interjújában olvashatunk.⁵⁴ Az *epepe* játék születése közvetlenül kapcsolódik SzJGy-höz, s jól mutatja e társaság működési szabályrendszerét, a teljesítmény tiszteletét, ugyanakkor az ellenállhatatlan vágyat, hogy folyamatosan egy, a barátságukat soha meg nem kérdőjelező játékkal – *színművel!* –, gyenge pontjaik kifigurázásával, ugratással bosszantsák a másikat:

„Az *epepe* úgy kezdődött, hogy Cini⁵⁵ megteremtette a nyelvet. De még nem volt dráma. Szilágyi doktori disszertációja bizonyos visszhangot keltett. Az volt a címe, hogy *Atellana*, etruszk drámák töredékeiről szólt. Miután a társaságban mindenkit és mindent állandóan csúfoltak, ezt is elővettük egy kiránduláson. [...] ott volt Somlyó Gyuri, Cini, Örkény, meg én is, hát hogy elő kéne adni az *Atellánát epepe* nyelven, es ezen kezdtünk gondolkodni. Aztán meg is valósítottuk, előadtuk úgy, hogy Szilágyi Jancsi udvarol Marcsinak.⁵⁶ Rabinovszkyéknál van az ebéd, mindenki kényezteti, egymás után adtuk

a tányérokat, ettették, hihetetlen mennyiséget tudott enni, azt el nem lehet képzelni. És hát aztán sor kerül a nászra, és Szilágyi a nászéjszakán Máriuszhoz⁵⁷ megy be – ez a poén. Ezen Szilágyi nagyon felbőszült, és egy másik alkalomra készített egy darabot Cini-ről...⁵⁸

Nem kímélték egymást, s bizony Karinthy Ferenc a róla szóló *epepe* miatt „mérgező volt, de hát ez nem számított, mert ezek az *epepék* mind rendkívül gonoszak voltak, megsemmisítőek az alanyra nézve.”⁵⁹

Az *epepe* legendás műfajja vált, s bizony ma is csak elismeréssel gondolhatunk az előadások kitalálóinak ötletgazdagságára.⁶⁰ Megvallom, volt olyan része ezeknek a játékoknak, ugratásoknak, ahol már nem tudom megérteni és elfogadni a társaság morális normáit. Ilyen a kétféle változatban is olvasható szülőmegijesztési történet, amely szerint Karinthy Ferenc egy este becsöngetett Szilágyiékhoz, és azt mondta SzJGy ajtót nyitó édesanyjának: „Szilágyi néni, egy rossz hírem van, Jancsit elütötte a villamos. Jancsi csak a borzalmas hatást látva jött elő.”⁶¹ Ugyanebbe a számomra »nem jó tréfa« kategóriába tartozik az is, hogy Karinthy a következő mondatot írta fel SzJGy-ék házában a lépcsőház falára: »Szilágyit a frontra!«⁶²

Megértéssel, időnként távolságtartással, de mindenképpen őszinte csodálattal kell tudomásul vennünk, hogy „ezek az egymást kegyetlenül bántó fiúk [...] nagyon, nagyon jó barátok voltak”.⁶³ SzJGy a játékra, ugratásra mindig készen állt, csakúgy, mint a társaság többi tagja. Éltető lételemük volt a humor egy olyan korban, amikor az ember elaljasult, s a kirekesztés, a pusztítás egyre fojtogatottban vette körül ezeket a jobb sorsra érdemes, rendkívül művelt fiatalembereket. Legtöbbjük zsidó volt, így

53 ■ *Egzisztenciális tudomány*, I. köt. 74. old.

54 ■ *Emlékezés Devecseri Gáborra, Szilágyi János Györgyre és baráti társaságukra*, készítette Kemény Aranka és Komáromi Csaba, I. köt. 377–394. old.; az itt közölt szöveg első közlése a *Jelenkorban*: 61 (2018) (az I. köt. 376. old. 2. lj-ben tévesen: 2016 áll), 201–214. old., ugyancsak Komoróczy Géza lábjegyzeteivel.

55 ■ Karinthy Ferenc beceneve (K. Gy.).

56 ■ Rabinovszky Máriának, aki később SzJGy felesége lett (K. Gy.).

57 ■ Vagyis Rabinovszky Mária apjához (K. Gy.).

58 ■ I. köt. 386–387. old.

59 ■ *Uo.* 387. old.

60 ■ A visszaemlékezésekben még több előadás leírása olvasható, lásd például Karinthy Márton: *Epepe*, I. köt. 368–376. old.

61 ■ Vajna Márta visszaemlékezésében, I. köt. 386. old. Komoróczy Géza lábjegyzetében Szilágyi Ágnes más szereplőkkel ismeri a történetet, *uo.* 47. lj.

62 ■ *Uo.* 386. old.

63 ■ *Uo.* 387. old. A társaságról értékes adatokkal szolgál Karinthy Márton is: *Ördögörcs. Utazás Karinthyába I–II*. Ulpius, Bp., 2003. Itt részlet a könyvből: I. köt. 369–376. old.

64 ■ Lásd *Egzisztenciális tudomány*, I. köt. 123–125. old. *Igazán komolyan csak ókortudománnyal érdemes foglalkozni*, I. köt. 249. old. *Ezt bohóckodásnak tartom*, I. köt. 282–285. old.

65 ■ Devecseri Gábor erre a legszélsőségesebb példa: „...1949-től vezető szerepet játszott a kulturális politikában: az írószövetség főtákará, a Néphadsereg Tiszti Akadémiáján órnagy, majd alezredesi rangban tanár volt.” I. köt. 128. old.,

természetesen – mint SzJGy-öt, Örkény Istvánt, Vajna Jánost – behívták munkaszolgálatra, majd a frontra küldték őket, vagy marhavagonba zárva haláltáborba hurcolták. Ezt a világot és az ide vezető évek társadalmi méreteiben érvényesülő erkölcstelenségét, züllött gonoszságát tagadták meg „kivonulásukkal”, a baráti társaság köré vont, láthatatlan, de áthatolhatatlan fallal, és saját kultúrát („a könyv mindenekfelett”), saját erkölcsi normákat (lásd összejöveteleik leírásait) és saját nyelvet (*epepe!*) hoztak létre integritásuk megóvásáért. Ebben a gondolatrendszerben, ennek az életmódnak és erkölcsi tartásnak a fenntartásában a műveltség, a humor és a játék volt a döntő elem, amelyek az összetartó erőt jelentették a társaság számára. A legnehezebb években, 1942 és 1947 között ezek a közös értékek mindvégig elkísérték SzJGy-öt, és segítettek túlélni mind a háborút megelőző éveket, mind magát a háborút. A háború után SzJGy – nem utolsósorban a hadifogságban szerzett tapasztalatainak is köszönhetően⁶⁴ – megőrizte különállását. Mi sem bizonyítja jobban a társaság tagjainak mély összetartozását, mint hogy sem a háború, sem az azt követő politikai, ideológiai útválasztások – sokan lettek közülük rövidebb-hosszabb ideig a szocialista rendszer meggyőződéses hívei –,⁶⁵ nem tudták őket tartósan elválasztani egymástól. SzJGy még Devecseri valóban minden szempontból vállalhatatlan, a rendszer ideológiai támogatására megírt *Önkéntes határőr* című, külön kötetben is megjelentetett elbeszélő költeményét is meg tudta bocsátani.⁶⁶ A társaság ideológiai kijózanodását, valóságra ébredését így idézi fel SzJGy:

„Mindenki elhitte [Rajk bűnösségét – K. Gy.],
csak én nem, mert én pártonkívüli voltam.
De azt megértettem, hogy a német megszállás

317. lji.; a társaság háború utáni éveiről: I. köt. 123–136. old.

66 ■ *Önkéntes határőr. Elbeszélő költemény.* Bp., 1951. Lásd I. köt. 128–130. old., 317, 318, 319. lji.

67 ■ Rényi Alfréd beceneve.

68 ■ Devecseri Gábor.

69 ■ Vajna János beceneve.

70 ■ *Ők eveztek, én pedig a kormányülésben Platón-t olvastam nekik.* Rényi Zsuzsanna interjúja (2002). I. köt. 267. old.

71 ■ Horatius: *Carminum liber* 3, 30. („nem halhat meg egész lényem” – K. Gy.)

72 ■ II. köt. 248. old.

73 ■ *Egzisztenciális tudomány*, 35–206. old.

74 ■ I. köt. 20–33. old.

75 ■ *Uo.* 37–42. old.

76 ■ *Uo.* 207–299. old.

77 ■ *Uo.* 211. old.

78 ■ *A levelek megerősítették azt a gyanúmat, hogy a fogolytáboron kívül is van élet (1942–1947)*, 90–225. old., 91–269. levél. *Függelék*, 226–243. old. Előtte: *Öt év Szilágyi János György életéből*, 75–89. old.

79 ■ *Ma délután a Forum Romanumon voltam (1949)*, 255–305. old. Előtte: *Szilágyi János György római levelezése*, 247–254. old.

80 ■ *Azonnal a Villa Giulia-ba rohantam, s zárásig maradtam (1962–1967)*, 388–460. old. Előtte bevezető: *Szilágyi János György és Körner Éva levelezése*, 383–387. old.

81 ■ *Tudom, milyen nehéz Rómát otthagyni (2006–2007)*, 774–803. old., előtte: *Szilágyi János György és az internet*, 773. old.

és a nyilas uralom olyan traumát jelentett, hogy utána mindenki azt szeretne volna, hogy valamilyen garancia legyen arra, hogy ez nem ismétlődhet meg, és a Szovjetunió ezt ígérte. A mi társaságunkban a fordulat 1953-ban, az első Nagy Imre kormány idején jött el. Jóhiszemű, meggyőződéses kommunista volt a társaságunk minden tagja, de az 1953-as események mindenkit megrendítettek. 1956-ból emlékszem egy estére Devecseriéknel, amikor a barátaim szemrehányást tettek nekem, hogy mivel tudtam a koncepciók perekről, miért nem szóltam nekik. S azt válaszoltam, hogy ha 1950-ben szóltam volna nektek, akkor legalább hárman feljelentettek volna. Nem Buba,⁶⁷ nem Gabi,⁶⁸ és nem Vanyek,⁶⁹ de biztos lett volna valaki, aki feljelent.”⁷⁰

NON OMNIS MORIAR...⁷¹

I. Levéltitkok

A SzJGy élettörténetének személyes, még az I. kötetben megismertnél is intimebb részleteiben elmélyedni szándékozók számára a II. kötet (*Levélben többet*) – a maga 830 oldalával – lesz az igazi csemege. Komoróczy Géza itt gyűjtötte össze, csoportosította – szigorúan kronologikus rendben haladva – tizenkét fejezetbe, és látta el a már az előző kötetben megszokott, legmagasabb színvonalú filológiai alapossággal elkészített lábjegyzetekkel a döntő részében első közlésű levélanyagot. Ha valamit kifogásolni lehet, azt, hogy a kötet elején, az oldalszámjelzés nélküli *Tartalom* (5. old.) ismételten elmulasztja feltüntetni Komoróczynak az egyes fejezetek elé írt, hosszabb-rövidebb bevezető tanulmányait. Igaz, nem minden fejezet előtt van ilyen, az adott korszakot elemző, SzJGy levelezését személyes és társadalmi kontextusba helyező bevezető. De ahol van, ott ezek a mindig fontos, lényegyet kiemelő, olykor elemző *bevezetők* néha meglepő adatokat is közölnek – ilyen például, bár lehet, hogy csak számomra, hogy Kerényinek „svájci éveiben egyik megélhetési forrása a római tudományos idegenvezetés volt”.⁷² Az I. kötetben az OHA életútinterjú⁷³ előtt olvasható egy tanulmányértékű, *Kerényi kör, Stemma, Sziget, a társaság* című fejezet,⁷⁴ a végén Komoróczy Géza monogramjával. A *Tartalom* nem jelöli Komoróczy Géza szerzőségét a közvetlenül ezután következő, *Szilágyi János György életinterjúja elé* című bevezető⁷⁵ esetében sem, itt is a végén szereplő K. G. monogram leplezi le a szerző inkognitóját. A többi interjút Komoróczy Géza külön csoportba gyűjtötte *A klasszikusok szép nyugodtan megvárják, amíg újra rájuk kerül a sor, Szilágyi János György interjúja (1966–2014)* cím alatt,⁷⁶ ennél a nagy egységnél a mindössze egyoldalas, cím nélküli, de K. G. monogrammal signált bevezetőre⁷⁷ a *Tartalom* egyáltalán nem utal. A II. kötetben a II.,⁷⁸ a III.,⁷⁹ a VI.⁸⁰ és a XI.⁸¹ fejezet

előtt olvasható bevezetés Komoróczytól. A *Tartalom* egyiket sem tünteti fel.

A II. kötet (*Levélben többet*) műfaji besorolása – túl az átfogó *különleges hommage*-megjelölésen – egyszerre könnyebb és nehezebb, mint az első. „Levelezés” – mondhatjuk, s ezzel megadtuk a kissé száraz, nem túl sokatmondó, de kétségtelenül igaz meghatározást arról, milyen írásokat találunk ebben a kötetben. Valós címzettek, elküldött levelek – *misszilis* levelek –, válaszlevelek (levelezés!), ebből áll a második kötet. Ugyanakkor a levél, a levelezés a legintimebb irodalmi műfajok közé tartozik. Tudom, jórészt indokolatlanul, de kicsit mindig zavarban vagyok, amikor mások kötetbe gyűjtött levelezését veszem kezembe, akár Thomas Mann, Dürrenmatt, Füst Milán vagy József Attila stb. kötetbe gyűjtött leveleit, különböző partnerekkel folytatott levelezését olvasom. Mintha leskelődnék, hiszen ezeket a sorokat nem az én szememnek szánták, a szavak, mondatok mögött felsejlő vagy kitörő érzelmek eredendően csak két emberre, a levél írójára és címzettjére tartoznak. (Bevallom, SzJGy itt közölt, majd nyolcszáz levele között is van olyan, amelyről azt gondolom, hogy szerzőjük vagy címzettjük, vagy mind a ketten, nem biztos, hogy örülne, örülnének, hogy illetéktelen szemek olvassák.) Csakhogy a helyzet nem ilyen egyszerű a *Levélben többet* leveleivel kapcsolatban, s csak elismerés illetheti Komoróczy Gézát a válogatásért, a jegyzetek összeállításáért és a levelek kiadásáért. A közléssel kapcsolatos esetleges aggályaink ugyanis jórészt eloszlanak, amint az *Előszó* ide vonatkozó részéhez érünk:

„Vajna Márta mondta a közelmúltban (2018. április 10.) [...]: »Egyszer megkérdeztem Jancsit, hogy a Marcsinak [felesége, Rabinovszky Mária] szóló magánlevélben miért ír ilyen hosszan szakmai dolgokról. Azt válaszolta: az utóknak.«⁸²

Innen kezdve ugyan ki tudná megmondani, hogy melyik levelét, képeslapját írta SzJGy már az utókorra (is) gondolva, s melyiket szánta kizárólag a címzettnek? Természetesen lehetnek ez ügyben sejtéseink, de mindenképpen megnyugtat Komoróczy Géza precíz filológiai munkája – ami a levelekhez fűzött jegyzetekben e kötetben is mindvégig megfigyelhető –, s a válogatás pontos indoklása:

„Ez a könyv csak SzJGy személyes levelezését adja közre. [...] Néhány (kevés számú) levelet, további néhány levélből néhány rövid szakaszt a jelen kiadás személyiségi jogi okokból nem közölhet. Ezek SzJGy egy alkalommal (vö. 1969. október 10.) határozottan megfogalmazott elve szerint nem tartoznak a nyilvánosságra).⁸³

Néhány mondattal később Komoróczy Géza a levelek témák szerinti csoportosításával kapcsolatban is pontos meghatározást ad:

„Ezek a levelek 85 évet fognak át, egyenlőtlen elosztásban, kisebb-nagyobb hézagokkal. [...] a legjelentékenyebb tárgy SzJGy életében és levelezésében az antikvitás, és tágabb értelemben a művészet, e tárgy körül van helyük az alkalmi leveleknek is. [...] csomópont mindenekelőtt az öt év munkaszolgálat és hadifogság, ekkori, mindkét oldalon gondosan megőrzött levelezésének forrásértéke több mint életrajzi.”⁸⁴

Válasszunk ki néhány évet a szigorú kronológiai rendben közölt levelezésből, legyen ez, mondjuk, ez a fejezet: *A levelek megerősítették azt a gyanúmat, hogy a fogolytáboron kívül is van élet (1942–1947)*.⁸⁵ Fájdalmasan megrendítő történet rajzolódik ki szemünk előtt. SzJGy munkaszolgálatból, majd hadifogságból írt levelei, csakúgy, mint a hozzá írtak egy végtelenül tehetséges ember életéből értelmetlenül elvett öt évről szólnak. A háború emberi életeket eltékoztató örület, de ez a közhely itt és most, SzJGy 1942 és 1947 között írott és kapott leveleiben valós tartalommal töltődik meg. Egyetlen ember második világháború előtti-alatti-utáni hányattatásain keresztül szembesülünk a közhelyszámba vehető igazságnak az érvényességével, miközben a levelek egyetlen pillanatra sem

82 ■ *Előszó*, I. köt. 12. old.

83 ■ *Uo.* 11. és 14–15. old.

84 ■ *Előszó*, I. köt. 12–13. old.

85 ■ II. köt. II. fej.: 91–269. levél, 75–224. old.

86 ■ Valóban csak *exempli gratia*: Örkény István levele 1942. június 9. (91. levél), SzJGy levelei 1943. január (?), és február 1. (128–129. levél), SzJGy levele édesanyjának 1945. szeptember 24. (167. levél), SzJGy levele édesanyjának 1946. június 14. (189. levél), SzJGy levele édesanyjának 1946 (D.n.) 225. levél, Rabinovszky Mária levele SzJGy-nek 1946. december 30. (240. levél).

87 ■ *Pl.* II. köt. 114, 128, 141, 169. levél

88 ■ Mindössze két példát idézek annak illusztrálására, mennyire mélyen itatta át SzJGy és szűkebb baráti köre életét, egymással való érintkezésük minden formáját a humor, a szeretetteljes, baráti csipkelődés, az ugratás. Az első Örkény István levele, amelyet *A görög művészet késő-klasszikus kora* (Gondolat, Bp., 1961.) elővasása után írt SzJGy-nek: „Kedves Jancsi! Megkaptam kötetedet, melynek címe: »A görög művészet késő- stb.« Nem sok örömmel tellett benne. Nincs egyetlen új megállapításod, egyetlen meglepő ítéleted sem, kivéve a köteted végén szereplő egyetlen kijelentést: »Felelős szerkesztő Bessenyei Márta és Kézdy Beatrix«. Ezeket megbasznom. Agyba-főbe dicsérsz mindent, ami a XXII. kongresszus fényében kínosan hat. Ma már meg lehet írni a rosszat is. Miért hallgatsz a hibákról? Hány repedt váza, orratörött szobor, mindjárt a címlapképnek egy csomó testrésze hiányzik. Erről a kötetben egy szó sincs. Olvasd el figyelmesen Hruscsov elvtárs beszámolóját. Amit Viljamsz füvesvetésforgójáról mondott, szó szerint illik – sajnos – terád. Ne haragudj őszinte szavaimért. Üdvözlettel Örkény István.” (412. levél, Komoróczy Géza kitűnő lábjegyzeteivel, II. köt. 379. old.) A másik jellegzetes példát Radnóti Sándor egyik írásában találtam (Szilágyi János György. *Élet és Irodalom*, LXI [2017]), 6. szám): „Az 50-es években a múzeumban Szilágyi egy szobában ült barátjával, Meller Péterrel és egy náluk jóval idősebb úrral, aki autodidakta egyiptológusként teremőri státuszban végzett szorgos tudományos munkát, s Szilágyi olthatatlan híve és csodálója volt. Egyszer is, amikor Mellerrel maradt kettesben, rázendített a dicséretre, s Meller, aki unta ezt, mindenben egyetértett vele, de hozzátette, csak az a furcsa szexuális kedvtelése ne lenne. Haefner Emil –

foglalkoznak a második világháború okaival és a háborús eseményekkel is csak annyiban, amennyiben közvetlenül alakították SzJGy, családja és barátai életét. Háttér a háború, szörnyűséges, értékeket pusztító dísztet, amelyben olyan színjáték zajlik, amely – s erről szól minden levél! – tehetséges, okos, művelt, vagyis egészen más tevékenységekre termett embereket kényszerít természetükkel, elhivatottságukkal/elhívottságukkal köszönő viszonyban sem álló dolgokat csinálni.⁸⁶ Abszurd (tragi)komédia, s nyilvánvaló – egyúttal döbbenetes olvasmányélmény –, hogy SzJGy is nagyon sokszor – ha nem is mindig – így tekintett a körülötte és kárára megőrült világra: fájdalommal, keserűséggel, amit a humor, a gyilkos (ön)íronia eszközeivel lehetett csak elviselni. Első olvasásra talán hihetetlen, de így van: a levelezést tartalmazó kötet egyetlen más fejezetén sem lehet annyit nevetni, mint az 1942–1947 között írott leveleket tartalmazón!⁸⁷ Sehol másutt nem találni annyi humort, a külvilágot bölcs, keserű és őszinte iróniával, fekete humorral értő és értelmező, bölcs gondolatot, a méltatlan sorsot finom gúnyal kísérő humort, amely egyébként is végigkísérte SzJGy életét.⁸⁸ A fejezethez fűzve – a *Tartalomban FÜGGELÉK* alcímmel – olvasható a *Horatiana – Mythologica – Varia*,⁸⁹ amely önálló kiadványként

mert így hívták – szörnyülködve kezdett el találgatni, de bármit kérdezett, Meller csak azt mondta: rosszabb, rosszabb... Majd végül kinyögte, hogy... hát madarakkal csinálja. E megágyazás után elkezdődött a téboly, Meller bevonta az ugratásba Szilágyit, Szilágyi pedig az ilyen heccek nagymesterét, Karinyth Ferencet, aki nem volt rest telefonálni, mikor csak Haeffner volt a szobában, hogy megérkezett Szilágyi tanár úrnak a madárszálltmány. Es így tovább, hetekig. Egyszer aztán arról beszélgettek hárman a szobájukban, hogy melyik a legszebb magyar verssor. Mikor sorra került, Szilágyi álmodozó tekintettel azt mondta: »Madarat nem egyet, százat is meglőnek«. A röhögés majd kiverte az ablakot, s az ugratás lelepleződött.» (A versidézett Arany János: *Mátyás anyja* (1854) című verséből való – K. Gy.)

89 ■ II. köt. 225–243. old.

90 ■ Vö. II. köt. 560. l.: „Nyomatásban megjelent [a *Horatiana* – K. Gy.] 99. születésnapjára. Élet és Irodalom, 61, no. 28 (2017. július 14.), p. 13.”

91 ■ Fényképpel: II. köt. 225. old.

92 ■ II. köt. 227. old.

93 ■ Horatius: *Carminum liber 1*, 22.

94 ■ 698. levél, II. köt. 713. old., 153. l. Kerényiről, SzJGy-ről, a klasszika-filológia második világháború utáni magyarországi helyzetéről további, fontos adatok egy Ritoók Zsigmonddal készült interjúban: https://mta.hu/mta_hirei/ha-mar-a-kulso-szabadsagot-nem-tudom-megorizni-legalabb-a-belsot-orizzem-meg-interju-ritook-zsigmond-akademikussal-108378

95 ■ 698. levél, II. köt. 713. old. Komoróczy Géza a már idézett, Kórizs Imrénének adott interjúban – lásd 39. l. – további adatokkal szolgál Kerényi Károly elüldözéséről: „Kerényi akkor már túl volt azon a felháborító sérelmen, amit az ellene 1946-ban indított sajtótámadás jelentett, és tudomásul vette, hogy nem kapja meg a pesti katedrát. A kaput végleg Lukács György csapta be előtte 1948-ban, s az Akadémia egyik akkori kommunista vezetője később elárulta Szilágyinak, hogy Kerényit azért kellett távol tartani Magyarországtól, mert »a többiek a kezünkben voltak, de Kerényivel és Alföldivel [Alföldi András ökortörténész, emigrációja utána a Berni, majd a Bázeli, végül a Princetoni Egyetem professzora – K. I.] nem bírtunk volna el«. Kerényi élete végéig Svájcban élt, dolgozott.”

96 ■ 699. levél, II. köt. 716–717. old.

97 ■ Uo. 716. old.

is publikálható lenne – meggyőződésem szerint publikálni is kellene.⁹⁰ Komoróczy Géza példás, könyvészeti, filológiai és történeti szempontokat szem előtt tartó bevezetője pontosan kijelöli a SzJGy-hagyaték e különleges darabjának helyét az életműben: a zaporozsjei hadifogolytáborban SzJGy-öt egy német fogolytársa, akinek polgári foglalkozása könyvkötő volt, 28. születésnapjára megajándékozta egy 12,5 × 9,5 cm-es, a szovjet hadsereg sávoly egyenruhájának anyagából készített zsebotesszel, amelynek címlapjára SzJGy ezt írta: *HORATIANA VARIA*.⁹¹ És a noteszban olvasható egy 13 oldalas esszé Horatius életfelfogásáról – SzJGy kívülről tudta Horatius összes versét! –, majd néhány lap kihagyással *Mythologica* címmel mitológiai tárgyú jegyzetek következnek, végül a notesz utolsó negyedében japán tárgyú (!) gondolatait írta le.⁹² E notesz oly fontos volt SzJGy számára, hogy élete utolsó napjáig magánál tartotta, kórházi ágya mellett is ott volt. SzJGy egyetlen pillanatra sem szűnt meg tudósnak lenni – *tudományban élni*, ahogy az I. kötet címe oly pontosan meghatározza élet-ars poeticáját –, s mindenekelőtt azért tudott ember maradni az embertelenségben, mert tudta, vallotta és aszerint is élt, hogy a tudás adta belső harmóniát semmilyen külső erő, még a háború, a fizikai és lelki szenvedés sem veheti el tőle. A klasszika-filológiában, *hic et nunc*, a háborús években és azokon jóval túl Horatiusban találta meg a túléléshez szükséges erőt, az *integer vitae*⁹³ külvilágtól minden körülmények között megőrzendő érinthetlenségét.

II. Kerényi Károly elüldözése Magyarországról

Ugyancsak filológiai csemege, bár tartalma szerint elszomorító – írhattam volna akár *sokkolót* is – meglepetés az a történet, amely egy lábjegyzetből (!) bontakozik ki.⁹⁴ A magyar tudománytörténet egyik szégyenfoltját tárja fel e kivételes terjedelmű – kétoldalas (!) –, természetesen lábjegyzet-betűméretben megírt *tanulmányban* Komoróczy Géza példamutató filológiai alaposággal. E „lábjegyzet” Kerényi Károly Magyarországról való elűzésének története. 1987. október 5-én kelt levelében Kerényi Magda azt kérdezi SzJGy-től, jól emlékszik-e, hogy Kerényi Károly 1947-ben meghiúsult akadémiai székfoglaló előadásával kapcsolatban SzJGy azt mondta neki néhány évvel korábban, hogy „talán a megelőző Szabó Árpád-féle támadó cikk miatt lett lefűjva”.⁹⁵ SzJGy válasza pontosan egy hónappal későbbi keltezésű.⁹⁶ Azt írta, hogy az Akadémia 1947-ben esedékessé vált átszervezése indokolta a székfoglaló elmaradását, illetve az, hogy „köztudottá lett [...] Károlyt sem oda nem akarják teljes jogú tagként felvenni, sem egyetemi katedráját nem kívánják visszaadni, sőt azt sem tartják kívánatosnak, hogy egyáltalán visszajöjjön Magyarországra”,⁹⁷ és még hozzáfűzi: „A Szabó Árpád-cikkhez nincs köze a dolognak” (mármint a székfoglaló elmaradásának

– K. Gy).⁹⁸ Az ehhez a levélváltáshoz fűzött 153. számú Komoróczy-lábjegyzet⁹⁹ önálló tanulmány, amely jelentősen kiigazítva SzJGy válaszát, mintaszerűen elvégzett tényfeltárás, kutatás-módszertani, filológiai remeklés. Komoróczy Géza adatokkal bizonyítja, hogy Kerényi Károly Magyarországról történt eltávolításában Szabó Árpádnak – és Lukács Györgynek – döntő szerepe volt. Arra nem tér ki, hogy vajon SzJGy – aki nyilván ugyanolyan pontosan tudta, mi történt, mint ahogy azt évtizedekkel később Komoróczy Géza feltárta és itt közzétette – miért nem osztotta meg információit Kerényi Magdával, miért retusálta a valóságosnál jelentéktelenebbre Szabó Árpád Kerényi elüldözésében játszott, igencsak negatív szerepét. Ez annál is különösebb, mert SzJGy a Déri Balázs-interjúban sokkal több információt mond el e kérdésről, mint amennyit Kerényi Magdának megírt.¹⁰⁰ E könyvismertetés kereteibe sajnos nem fér bele Komoróczy Géza tanulmányának részletes áttekintése; fontos, a magyar klasszika-filológia történetének jövőbeli kutatói számára megkerülhetetlen, forrásértékű írás.

III. Összecsapások Falus Róberttel

Falus Róbert (1925–1983) az ELTE Görög Tanszékének vezetője volt (1972–1983). Világok választották el SzJGy-től, enyhén szólva nem kedvelték egymást. Hogy SzJGy mit tartott Falusról mint klasszika-filológusról, tudósról, az pontosan kiolvasható az itt közölt két levélváltásukból, különösen a másodikból. Falus – és ezt saját tapasztalatból mondhatom – mélyen tisztelte, ugyanakkor gyűlölte és pontosan érzékelhetően irigyelte SzJGy-öt: tudását, tudományos teljesítményét értette és értékelte, miközben tisztában volt azzal, hogy két ponton soha nem fog SzJGy-ön fogást találni: mert először is, SzJGy filológiai képzettsége, tudása számára elérhetetlen magasságokban van, másodsor pedig SzJGy mélyen és tántoríthatatlanul elutasítja, lenézi és megveti a kommunista rendszert. Ezért volt, hogy a csodálat és az irigység engesztelhetetlen gyűlölettel egészült ki. Falus ugyanis meggyőződéses és harcoss kommunista volt, s mivel éles eszű is volt, SzJGy-öt a rendszer tagadójának, de legalábbis a rendszert megvetésével sújtó embernek, tehát ellenségnek tartotta. Szemében SzJGy politikai kivülállása, tudománynak szentelt élete provokáció volt, amely hivatalos fórumot is kapott, hiszen SzJGy az Ókortudományi Társaság elnöke volt (1966–1979), és az *Antik Tanulmányok* kritikai rovatát is ő vezette. Pedig SzJGy számára az, hogy Falus meggyőződéses, hithű és harcoss kommunista volt, önmagában nem lett volna elegendő a rossz viszonyhoz, hiszen, mint láttuk, baráti társasága kommunistává lett tagjait 1947 (a hadifogságból történt hazatérése) után is ugyanúgy becsülte és szerette, mint korábban.

Falus SzJGy elleni érzelmei tehát egyszerre fakadtak szakmai kisebbségi érzéseiből és kommunista meggyőződéséből. Az MSZMP ideológiáját aktívan képviselő klasszika-filológusként a kommunista ideológiát látványosan semmibe vevő, tudósi, gondolkodói függetlenségét mindig nyíltan vállaló SzJGy-öt a rendszer megátalkodott, veszélyes ellenségének tekintette. Ugyanakkor azt is pontosan látta, hogy SzJGy szakmai tudása, tudósi nagysága megkérdőjelezhetetlen, s kivételes helyet biztosít számára nemcsak a magyar, de a nemzetközi klasszika-filológiai közegekben. Ez az érzelmi és értelmi közötti feszültség, a SzJGy megítélésében benne dolgozó kettősség érezhető az első, itt közölt levélből is:

„Őszinte és nem-tegnapi tisztelőid közé tartozom, s ezt sokan tudják (pl. a diákjaim). A becsületes és színvonalas munkát a tisztesség mércéjének valló felfogásod, szókimondásod, mindenféle sumákolást utáló keménységed tesz sceleris purus-szá az én szememben is. Tudásodat, széleskörű műveltségedet és érzékenységedet méltán tartják sokra a hasonló kvalitású tudósok [...] – nos minores pedig csak bámulni, és mi tagadás, irigyelni tudjuk.”¹⁰¹

Levélváltásaik¹⁰² már csak a levelek terjedelme miatt is külön figyelmet érdemelnek: az első levélváltás 1981 májusában volt,¹⁰³ a második nem egészen egy évvel később, 1982 márciusában.¹⁰⁴ Ez utóbbi levelezés három levélből áll, kettőt írt Falus (646. és 648. levél), egyet SzJGy (647. levél). Csakhogy második levélváltásukkor SzJGy (válasz)levele egy hatoldalal, önálló mű, amely túl a vitapartner felvetette, konkrét témákon, alapvető tudományetikai kérdésekről is szól. E levél elemzése külön tanulmányt érdemelne, itt

98 ■ *Uo.*

99 ■ 698. levél, II. köt. 713–716. old., 153. l. Komoróczy Géza lábjegyzete Kerényi Magda leveléhez mintegy négyszer olyan hosszú, mint a levél, amelyhez íródott.

100 ■ *Igazán komolyan csak ókortudománnyal érdemes foglalkozni*, 249. old. SzJGy részletesebben írt Kerényi Magyarországról történt elűzéséről: *Egy halálhír. Beszélő*, 1998. 3–4. szám, 94–100. old. Ujjaközölve: *Szirénzene*, 415–424. old.

101 ■ 640. levél, II. köt. 637–638. old.

102 ■ 640–641. levél, II. köt. 637–643. old. és 646–648. levél, II. köt. 647–658. old.

103 ■ 640. levél, II. köt. 637. old. Falus keltezése: 1981. május 4. SzJGy levelét Komoróczy Géza 'D.n.' (*dátum nélkül*) jelzéssel közli, 641. levél, II. köt. 639. old.

104 ■ Falus levele: 646. levél, II. köt. 647. old. (1982. március 27.), SzJGy válasza: 647. levél, II. köt. 648. old. (1982. április 3.), Falus viszontválasza: 648. levél, II. köt. 655. old. (1982. április 10.).

105 ■ Terjedelemben egyedül az Alföldy Gézának szóló, 709. levél (II. köt. 730–733. old.) veszi fel a versenyt a Falusnak írott levelekkel. Alföldynek a *Gnomonban* megjelentetett ismertetését Paul Zanker könyvéről (*Augustus und die Macht der Bilder*. C. H. Beck, München, 1987.) SzJGy éles kritikával illeti. Elemzésre érdemes, fontos levél, Alföldyt SzJGy igazi *vitapartnernek* tekinti, tisztelettel, de határozottan fejti ki igen lesújtó véleményét az ismertetett könyvről. Komoróczy Géza lábjegyzetei (208–235. l.) közül ki kell emelni a 216. számút a Magyarországon

csak ízelítőt nyújthatunk SzJGy vitakultúrájából, érvelési módszeréből, hibásan érvelő vitapartnerét megsemmisítő, lehengető stílusából. E két levélváltásban közös, s már első pillantásra feltűnik és elgondolkodtat, hogy a Falus Róbertnek írt *válaszlevelek* – mert mindkét esetben Falus kezdeményezte (provokálta ki...) levelezésüket – igen nagy műgonddal megírt, érvelés-módszertani remeklések, nem mellesleg pedig az egész gyűjtemény leghosszabb SzJGy-levelei.¹⁰⁵ A levélváltások azonos dramaturgia szerint épülnek fel: Falus valamely szakmai kérdésben megtámadja SzJGy-öt – a 640. levélben SzJGy *Antik vázák hamisítványai* című, nagy visszhangot kiváltott tanulmánya kapcsán,¹⁰⁶ a 646. levélben az Ókortudományi Társaság 1982. március 26-i ülésén kettejük között kialakult, szokatlanul éles hangú vita miatt –, a válaszlevelek pedig megsemmisítő erővel csapnak le Falus érvelésének hibáira: kristálytisztá logikával, pontos érvekkel felépített, megsemmisítő *tanítások*. Az olvasónak az a benyomása, hogy SzJGy igazán itt érzi magát elemében, amikor izekre szedi vitapartneré igencsak gyenge lábakon álló érvelését. SzJGy, a megkérdőjelezhetetlen tudású, közismerten pontosan fogalmazó tudós, akinek kritikai érzéke páratlan – mindehhez pedig virtuóz debattőr is! –, kifejezetten élvezte ezt a helyzetet. Mintha itt érezné elérkezettnek a pillanatot, hogy a kommunista rendszer feltétlen támogatóját, a nála nagyságrendekkel gyengébb filológus Falust megsemmisítve bizonyítsa politikai és tudósi különállásának, az *odi profanum vulgus et arceo* horatiusi credőjának érvényességét, saját életére vonatkozó, cáfolhatatlan igazságát.¹⁰⁷ Rejtély, miért kellett Falusnak belemennie – kétszer is! – ezekbe a teljesen esélytelen összecsapásokba, igazi tragikus *agónok*ba.

Az első levélváltás (640–641. levél)¹⁰⁸ kiváltó oka, Falus felháborodásának tárgya SzJGy két, az

a szocializmus évtizedeiben *meg nem írt* művekről – igazi, filológiai remeklés! Lásd még 722. levél, 748–751. old.

106 ■ *Antik Tanulmányok*, 25 (1978), 2. szám, 140–163. old.

107 ■ Horatius: *Carminum liber tertius* 1. („gyűlölöm a műveletlen tömeget és távol tartom magamat tőle” – K. Gy.)

108 ■ II. köt. 637–643. old.

109 ■ Az impresszum szerint ugyan 1978-as folyóiratszámokról van szó, a valóságban azonban ekkoriban az *Antik Tanulmányok* megjelenése évekkel el volt csúszva, ez a lapszám is csak 1981 tavaszán jelent meg (lásd Komoróczy Géza jegyzetét, 637. old., 210. lj.). A két SzJGy-tanulmány: *Antik vázák hamisítványai*. *Antik Tanulmányok*, 25 (1978), 2. szám, 140–163. old. és Catullus noster, *uo.* 236–242. old.

110 ■ II. köt. 638. old.

111 ■ *Uo.* 639. old.

112 ■ *Uo.* 639–643. old.

113 ■ II. köt. 641. old.

114 ■ *Uo.* 642. old. 2003-ban az *Egyszisztenciális tudomány* című, Litván György és Molnár Adrienne készítette életútinterjúban (I. köt. 43–206. old.) SzJGy már nyíltan beszél a Falussal folytatott hamisítvány-vitájakról: „...[Falus] rögtön lecsapott, rámkérdezve: »Hogy érted azt, hogy hamisított világban élünk?« [...] a hamisítvány-könyvvel is így volt, a művészettörténetesek hajlamosak voltak benne egy művészettörténeti tanulmányt látni, de Falus Róbertet, aki hivatásos volt, nem lehetett megtéveszteni.” I. köt. 178. old.

*Antik Tanulmányok*ban megjelent tanulmánya volt.¹⁰⁹ Többek között ezt írja:

„az *Antik vázák hamisítványai* miatt fordulok Hozzád, amelynek művészetelméleti gondolatforgácsait kiérleletlennek látom (mocskos korban a mocskot csupán felmutató, zavarba ejtő művészet az igaz, a valódi?), politikai vágásait pedig tudománytalannak és károsnak.¹¹⁰ – Majd így zárja levelét: – Beszéljünk magyarul: akár tudod, akár nem (de miért ne tudnád?), arra volt jó az egész meditálás, hogy a fasizmus és a kommunizmus közé egyenlőségelet téve, a kultúra nevében becsmérled a mai szocialista valóságot. Ezért nem meglepő, hogy azok rajonganak kultúraelméleti fejtegetéseidért és »kiállásodért«, akik kajánul röhögnek minden hibánkon és ostobaságunkon – nem azért, hogy segítsenek kijavítani, hanem mert az elvont és tartalmatlan humánus és kultúra apostolaiként, pozitív program nélkül drukkolnak ellenünk.”¹¹¹

SzJGy válaszelevele mintegy kétszer olyan terjedelmű, mint Falusé,¹¹² s nem azzal foglalkozik, hogy elhárítsa vagy cáfolja Falus vádjait, hanem jó pedagógus módjára újra és újra elmagyarázza, árnyaltan, a gyengébbek kedvéért ismételtlen át-fogalmazza mindazt, ami Falust olyannyira felháborította:

„kimutatom, hogy a hamisítás mint művészeti jelenség a maga korának történelmi szituációjától meghatározott. [...] Megkockáztatom a meghatározást, hogy a hamisítvány egy mester, egy korszak, egy ízlésirány formába foglalt [...] kritikája.¹¹³ [...] a »pszepudo« műfajt egy lehetőségnek gondolom [...] nemcsak a műtárgy új fogalmának megvalósítására, hanem ennél többre is: hogy rámutasson, sőt ráébresszen arra, mi a hazugság a művészetben és a művészet léthelyszínében, vagyis abban a társadalmi közegben, amelyben a művek létrejöttek, s teszem ezt abban a tudatban, hogy a művészetnek feladata a hazugságok leleplezése, és hogy ettől a feladatától csak az félhet, aki a hazugságok leleplezésétől fél. Egyetértesz?”¹¹⁴

SzJGy nem tett mást, mint hogy amikor művészettörténeti kutatásai során a „hamisítás”, „hamisítvány” kérdésébe ütközött, a Kerényi Károly által is vallott, kutatói ars poeticát követte, a jelennek tükröt tartó, a ma kérdéseire választ kereső klasszika-filológiai kutatás érvényességét állította, és tudományunk nemzetek feletti, európai közegben való elhelyezését végezte el. Arról már igazán nem ő tehet, ha szigorúan szakfilológusi kutatásainak eredményeiben valaki a jelen Magyarországról, a szocializmus hazugságairól s leleplezésük szükségességéről szóló mondandót olvas ki.

A második levélváltást kiváltó eseményben személyesen is érintett voltam, igaz, csak mint

jelentéktelen mellékszereplő. 1982. március 26-án az Ókortudományi Társaság rendes, havi felolvasó ülésének témája a Nemzeti Színház egy hónappal korábbi, február 26-ai előadása, Euripidész *Oresztésze* volt. A felolvasó ülést Ritoók Zsigmond (akkor az Ókortudományi Társaság főtitkára) szervezte, előadónak meghívta Zsámbéki Gábort, a Nemzeti Színház igazgatóját, az *Oresztész* rendezőjét, Fodor Gézát, az előadás dramaturgiát és e sorok íróját.¹¹⁵ Zsámbéki a színpadra állítás néhány kérdéséről beszélt, Fodor a szöveg színpadi megszólaltatásának problémáiról, én az *Oresztész* szerkezetéről, idősíkjairól. Az ülés levezető elnöke SzJGy volt. Sem Zsámbéki előadása, sem az enyém nem keltett különösebb visszhangot – őszintén, az enyém, így visszatekintve, leginkább az „ifjúkori zsenge” kategóriájába tartozott¹¹⁶ –, és SzJGy mindössze néhány (igaz, nekem akkor jóleső, mert elismerő) mondatban foglalkozott vele. Fodor Géza előadása¹¹⁷ azonban váratlanul rendkívül heves indulatokat váltott ki. Éles hangú vita alakult ki Falus és SzJGy között, Ritoók Zsigmond – emlékeim szerint békítőleg – kapcsolódott be a vitába. Falus durván nekiment Fodor Gézának, védte Devecseri fordítását, és szakmánktól idegennek, a klasszika-filológia szempontjából érdektelennek és perifériálisnak nevezte mind Zsámbéki, mind Fodor előadását. SzJGy ekkor szót kért, s nem mint levezető elnök, hanem mint az Ókortudományi Társaság egy tagja, határozott szavakkal megvédte Fodort és Zsámbékit. Többek között kifejezetten károsnak nevezve Falus hozzászólását, Révai József szellemének felidézését, szakmai gőgöt és kirekesztést vélt kihallani Falus Zsámbéki Gábor és Fodor Géza elleni támadásából.¹¹⁸ Ennek a felolvasó ülésen kialakult vitának a folytatása, kibontása és lezárása ez a Komoróczy Géza által a levelezéskötetbe bevalogatott Falus–SzJGy-levélváltás. Erről a folytatásról, az itt közölt levélváltásról *akkor* csak nagyon kevesen tudtak. Falus egyoldalas levelére¹¹⁹ SzJGy hat (!) oldalon válaszol.¹²⁰ E tankönyvbe illő, Falus minden fontosabb mondatára megsemmisítő erővel reagáló érvelési remeklésekből itt mindössze egyetlen mozzanatot emelek ki: a gyilkos iróniát. Ismerve a két ember politikai meggyőződése között tátongó szakadékot, már az első bekezdés letaglózó:

„Kedves Robi, az ember, ha sokáig él, sok mindenről kaphat papírt. Így történt velem is. Arra azonban már nem számítottam, hogy valaha még arról is lesz papírom, hogy Révai szellemének (nyilván az 50-es évekbeli szellemének) és az 50-es évek stílusának vagyok mai képviselője és felidézője. Bárhogyan is legyen ez énvelem, örömmel olvastam, hogy írásban ilyen minden kétséget kizáró módon elhatárolod magad Révai szellemétől és az 50-es évek stílusától. Ebben szívem szerint teljesen egyetértek veled, ha a látszat ellenem szól is.”¹²¹

Ilyen felvezetés után előbb az ókortudomány általános szerepével és feladataival kapcsolatban igazítja el Falus, lévén az ókortudomány feladata, hogy „*hic et nunc* aktuális mondanivalóira irányítsa a kutatók figyelmét, harcoljon a perspektívátlan ezotériszmus, az önmagukért való szakeredmények fölötti nárcisztikus elégedettség ellen”.¹²² A leírás személyes éle, s a mögötte felsejülő, sértő gúny megértése egy Falusnál kevésbé intelligens embernek sem okozhatott volna nehézséget. Majd rátér az ominózus felolvasó ülésre. Mint említettem, Falus az ülésen Zsámbéki Gábor és Fodor Géza előadását *periferikusnak* és *érdektelen kuriózumnak* nevezte,¹²³ amivel egyrészt megsértette a meghívott előadókat, másrészt megtagadta az Ókortudományi Társaság vezetőségének két évvel korábban egyhangúlag elfogadott célkitűzését, amelynek értelmében igyekezni kell nyitni más szakmák képviselői felé, párbeszédet kell kezdeményezni az erre kész kutatókkal, művészekkel. A Falus mondataiban rejlő önellentmondást SzJGy majd egy oldalon át elemzi,¹²⁴ s igen keményen, egyértelműen indokolja, miért szólalt fel az ülésen Falus véleménye ellen:

„el kellett hangoznia a Tiéddel szembeni ellenvéleménynek a Társaság egy tagjától, hogy a tagságnak emlékezetébe idéződjék és vendégeink is megtudják: a Te felszólalásod nem képviseli a Társaság egészének véleményét a magyar ókortudomány feladatairól, s értékeléssel – ha Te megváltoztattad is 1979 óta véleményedet arról, fontos-e tudományunknak kapcsolatokat keresni a mai magyar szellemi és kulturális élet szélesebb körével – nem mindenki ért egyet ott, ezért nem lehet azt többes szám első személyben, mint véleményünket előadni.”¹²⁵

Egyetlen bekezdés erejéig kitér Devecseri Gáborra is, hiszen az ülésen úgy tűnhetett a kérdést behatóan

115 ■ II. köt. 646. levél, 647. old., 231. lj. cf. Mi, filológusok. *Antik Tanulmányok*, 31 (1984), 2. szám, 167–197. old., I. köt. 181. old. 461. lj.

116 ■ A Nemzeti Színház 2018-as *Oresztész* bemutatójához (rendezte: Alföldi Róbert) Térey Jánossal újrarendeltük a drámát. A Nemzeti Színház kiadta fordításunkat, s a kiadvány bevezető tanulmányában írtam meg az *Oresztész*hez kapcsolódó kutatásaim eredményeit.

117 ■ Nyomatásban: *Antik dráma – mai színpadon*. *Antik Tanulmányok*, 29 (1982), 2. szám, 153–160. old. Fodor Géza példák sorával bizonyította, miért nem jó *színpad*i szöveg Devecseri nyelvtanilag és formailag tökéletes fordítása. Egyetlen példa a sok közül: „Devecserinél: Helené: Növérém sírját fölkeresnéd kedvemért? Elektra: Anyám sírjához küldesz? És vajon miért? Csengery megoldása hasonló. De vajon helyénvaló itt ez a »vajon«? Elektra csak kíváncsi volna? Nem inkább elképedt? Ritoóknál: »Anyám sírjához, mondod? De miért?« Nem arról a megdöbben kérdéssről van szó inkább? Olyan kérdéssről, amelyet akkor tesz fel valaki, amikor már túljutott azon az állapoton, hogy szóhoz sem tud jutni – egyrészt Helené tapintatlanságától, másrészt felkavart lelkiismeretétől. Attól tartok, hogy Elektra kérdése nem annyira információra irányul, mint inkább indulatot fejez ki. A fordítás megint a drámai mozzanatot nyeli el.” Fodor

nem ismerő hallgató számára, hogy Falusnak kellett megvédenie Devecseri tökéletes – szöveg- és formahű – fordítását Fodor Géza szakmaiatlan támadásától:

„a Devecseri-kérdés. Hozzászóltam ehhez, mert életének és munkásságának közeli ismeretében halottgyalázasnak éreztem volna, hogy – mint az ülésen megmondtam – őt játsszuk ki a filológus-életérzelmű és pedantéria védelmében a színpadi nyilvánosság követelményeit hangoztatókkal, az antik műveket a magyar közönség széles rétegeihez eljuttatni igyekvőkkel és eközbeni problémáikat őszintén feltárókkal, sőt vitára bocsátókkal szemben – ez nem védelme volna Devecserinek, hanem olyan támadás egész életműve és munkássága értelméről vallott alapfelfogása ellen, amire csak ő tudta volna a visszautasítás eléggé kemény és eléggé szívderítő szavait megtalálni.”¹²⁶

Valóban már-már tragikomikus, amint Falus „védí”, SzJGY pedig „támadja” Devecserit, s SzJGY éppen ezt a morbid szereposztást gúnyolja ki vitriolos stílusban, amikor „halottgyalázasnak” nevezi Falus álláspontját, s még azt is érezteti vitapartnerével, hogy még jól járt, mert ha Devecseri állna most Falussal szemben, akkor lenne csak igazán bajban, mert amit tőle kapna...!

Falus elkövette azt a valóban nagyon súlyos hibát is, hogy az ülésen értetlenségének adott hangot, hogy ezt a rossz drámát, Euripidész *Oresztészt* a Nemzeti Színház bemutatta.¹²⁷ Ez olyan magas labda – objektív ítéletként meghirdetni egy drámáról alkotott személyes véleményt! –, hogy szinte nem is *fair* e kijelentésnek azzal a hatalmas érvapparátussal nekimenni, ahogyan azt SzJGY tette. Előbb *elmagyarázta, megtanította* Falusnak a szakirodalom használatát,¹²⁸ számba véve, hogy az idegen nyelvű szakirodalomban ki, milyen érvek felsorakoztatásával

G. 158. old. (Térey Jánossal készített fordításunkban így oldottuk meg e sort [95. sor]: „Anyám sírjához? Mégis, áruul el, minek?” Bp., 2008.)

118 ■ Sajnos nem készült hangfelvétel az ülésről, így csak a személyes emlékek és e levelek idézhetik fel a vita során elhangzottakat.

119 ■ 646. levél, II. köt. 647–648. old.

120 ■ 647. levél, II. köt. 649–655. old.

121 ■ Uo. 649. old.

122 ■ Uo.

123 ■ Uo. 650. old.

124 ■ Uo. 650–651. old.

125 ■ Uo. 650. old.

126 ■ Uo. 652. old.

127 ■ Uo. 651. old.

128 ■ Uo. 652–653. old.

129 ■ Uo. 654. old.

130 ■ Célzás az egy évvel korábban lezajlott, fentebb ismertetett levélváltásukra (640–641. levél), cf. 93., 95. lj.

131 ■ 647. levél, II. köt. 654–655. old.

132 ■ 648. levél, II. köt. 655–658. old.

133 ■ Uo. 657. old.

134 ■ Uo.

135 ■ Uo.

bizonyítja Euripidész tragédiájának komoly értékeit, végül felhívja Falus figyelmét arra, hogy az ilyen típusú viták során érvelve „a szóban forgó művekről vagy kérdésekről vallott nézetünket támogató adatokkal – a klasszikus görög kultúra minél teljesebb és pontosabb ismeretén, tudományunk eredményeinek minél alaposabb tanulmányozásán alapuló adatokkal [...] kell alátámasztani”.¹²⁹ A hatoldalal levelet záró bekezdés a kegyelemdőfés, s talán ez fájhatott Falusnak a legjobban:

„Abban a meggyőződésben, hogy a hozzám írt két levélhez hasonlóan¹³⁰ őszinte és a szókimondás élességét nem tompító leveleket intéztél és intézel ókortudományunk többi, esetleg még nálam is nagyobb hatalommal rendelkező képviselőihez is, ha esetleg akad, ami nem tetszik Neked tevékenységünkben (persze, ha minden tetszik, ez a megjegyzés tárgyaltan), tehát ebben a reményben, és abban a meggyőződésben, hogy tudományos és az ókortudományt illető kérdésekről tudományos eszközökkel folytatott vitáinkat, míg élünk, nem hagyjuk abba, az egyebeket viszont, ha lehet egyszerű és mindenkorra befejezzük.”¹³¹

Ezt a levelet valóban nem hagyhatta szó nélkül Falus,¹³² a sok, élesen megfogalmazott, bántó, de cáfolhatatlan és nyilván fájdalmas mondat választ követelt. Meglehetősen zavaros levéllel válaszolt, lépten-nyomon érződik rajta, hogy támadni, bántani akarja SzJGY-öt – „rosszul szerkeszted az *Antik Tanulmányok* kritikarovatát! saját beosztottaddal íratsz kritikát a könyvedről!”,¹³³ a fiatalok nagy többsége egyszerűen fél Tőled!” – írja,¹³⁴ de ezek a sértésnek szánt megjegyzések nyilván nem érthették el SzJGY ingerküszöbét. Csak azért idézem szó szerint az *Oresztész*-értelmezéssel kapcsolatos nézeteltérésükről írt szavait, mert szomorúan profetikusan mondatról van szó: „Ha az istenek megadják (de nem hülyék, miért adnák meg?), hogy az *Oresztész*szel behatóbban foglalkozhassak, természetesen számba fogom venni a pozitív – s nem is akárkitől való – véleményeket is.”¹³⁵ Falus a következő évben, 1983-ban meghalt.

IV. A Magyar Tudományos Akadémia és SzJGY

SzJGY-öt nem választotta tagjai közé az MTA. E rövid, tényrögzítő mondatban benne van minden, amit a hazai tudományos élet csúcsintézményének belső viszonyairól, szakmai féltékenységről, személyi elfogultságról, kicsinyes bosszúvágyról, pitiáner hatalomgyakorlásról tudni érdemes. (Ezen mit sem változtat, hogy a jelenleg regnáló kormány éppen most számolja fel az MTA-t mint a tudomány csúcsintézményét.) SzJGY-nek mindig is nagyon rossz véleménye volt a hazai, szovjet mintára kialakított tudományos minősítési és előmeneteli

rendszerrel, ezzel kapcsolatos véleményét pedig természetesen minden lehető alkalommal el is mondta.¹³⁶ Az OHA-interjúban többek közt így: „én az egész újjászervezett [mármint a háború után újjászervezett – K. Gy.] Akadémiát és a tudományos minősítést frivol játéknak és elfogadhatatlannak tartottam. Lényegében centralizálásnak és a tudósok megvásárlásának az eszköze volt, szovjet mintára.”¹³⁷

Emberileg talán még meg is lehet érteni, hogy az akadémikusok nem vágytak SzJGy társaságára, hiszen ugyan ki szereti, ha folyamatosan kellemetlen dolgokat mond nekik tudományban életről, tudósi etikáról, kutatói szabadságról meg hasonlóról, s nehéz vele vitatkozni,¹³⁸ mert ráadásul a legtöbbször nyilvánvalóan igaza is van. A legrészletesebben a Ráday Eszternek adott interjúban¹³⁹ beszél akadémikusságának többszöri megakadályozásáról. Szomorú történet, SzJGy életének ez a szegmense kísértetiesen emlékeztet Szókratész Athénban betöltött szerepére: végtelen nagy, megkérdőjelezhetetlen tudás, alááshatatlan morális tartás, az őt körülvevő világ pontos megértése és az igazság kompromisszumok nélküli kimondása, vállalva e magatartás és életforma minden következményét. Korunkban nincs bürokpohár, így e párhuzamos életsorsok nem tudtak tökéletes harmóniában egygyé válni. Hiába, *tempora mutantur...* Csak azt lehet SzJGy szemére vetni e szégyenletes történetben, hogy ki tudja, miért, de megszokott szókimondása cserbenhagyja, s nem nevezi néven azokat a tudós kollégáit, akik megakadályozták akadémiai taggá választását. Pedig pontosan tudja, kikről van szó, sőt mintha csak szórakoztatni akarná olvasóit, még egy anekdotával is illusztrálja ezt az abszurd történetet: „Az én egyik leszavazásom alkalmából egyébként az a furcsa helyzet adódott elő, hogy még az egyik ajánlóm is ellenem szavazott. Amikor megkérdezték tőle, hogy miért, azt válaszolta, hogy alkalmasnak tart ugyan, de speciál ő nem szeretné, ha akadémikus lennék.”¹⁴⁰ De akármennyire kényelmetlen volt is szakmai kérdésekben összevitatkozni SzJGy-gyel, akármennyire kellemetlen szókimondása miatt egy bizottságban ülni vele, az MTA-n örökre megmaradó, letörölhetetlen szégyenfolt lesz, hogy a tudós testület tagjaiban nem volt annyi józanság, objektivitásra való készség, hogy felismerjék, nemcsak egy kiemelkedő jelentőségű szakember vitán felüli, nemzetközi mércével is kiemelkedő tudományos teljesítményének elismerése lenne SzJGy akadémiai taggá választása, de az MTA és általában a magyar tudományos élet tekintélyét is növelte volna akadémiai tagsága. Csak megismételni tudom: szégyen. És e szép hagyomány folytatódik: e kétkötetes, a magyar tudománytörténetben kiemelkedő jelentőségű, kiváló filológiai munka összeállítója és kiadója, a nemzetközi hírű asszirológus, hebraista Komoróczy Géza sem akadémikus.

QUANDO QUIDEM BONUS DORMITAT HOMERUS¹⁴¹

A két kötethez nem készült névmutató. Hiányát Komoróczy Géza így magyarázza:

„Tisztában vagyunk azzal, hogy egy ilyen jellegű könyvnek elengedhetetlen része volna a névmutató; hosszas nekikészülődés után végül lemondunk róla (legyen ez maxima culpa nostra), minden egyéb mellett (elegendő csak a terjedelmet említeni) abból a megfontolásból, hogy a gyakori nevek jóformán minden lapon szerepelnek (Kerényi vezetéknev jó ezerötszázszor!), ezeket (vagy a szakirodalmi hivatkozásokat) nem érdemes mutatózni, a ritkébbak esetében pedig meggyőződésünk szerint többet mond, ha az olvasó mindjárt a szövegösszefüggésben találkozik velük – a leveleket lehet regényként is olvasni.”¹⁴²

136 ■ „...szerencsére szervezettel teljesen kívül voltam az akadémiai intézeteken is, és az egyetemen is, független voltam ezektől, úgyhogy megtehettem azt, hogy az Ökortudományi Bizottságban is minden alkalommal felszóltam ilyesmik ellen, az Akadémia működése ellen is, egyenesen – ahogy egyik meg nem választásom alkalmából megfogalmazták – gúnyt űztem az Akadémiából.” *Egyszisztenciális tudomány*, I. köt. 192. old.

137 ■ *Egyszisztenciális tudomány*, I. köt. 197. old.

138 ■ SzJGy idézi Hahn Istvánt, doktori értekezésének egyik opponensét, aki a védésen kibontakozó – s az opponens egyértelmű vereségével végződő – vitájukat így zárta le: „Hát így jár, aki Szilágyival etruszk kérdésekben vitatkozik.” *Egyszisztenciális tudomány*, I. köt. 199. old.

139 ■ *Ezt bohóckodásnak tartom*. Ráday Eszter interjúja, I. köt. 281–288. old.

140 ■ *Ezt bohóckodásnak tartom*, I. köt. 285. old.

141 ■ Horatius: *Ars poetica*, 359. sor („néha még a jó Homérosz is elbóbiskol” – K. Gy.)

142 ■ *Előszó*, I. köt. 16. old.

■ Errata

A levélváltás Lengyel Dénessel (1946. május 28., 1946. nov. 29.) mindkét kötetben szerepel (I. köt. 105. old., 229. l., illetve II. köt. 155. old., 181. levél és 191–192. old., 222. levél.) A 181. levélben eltérés: a szolgálat idejét úgy fordasd (I. köt.), a szolgálat ügyét úgy fordasd (II. köt.).

I. kötet: elmaradt a lábjegyzet Heinrich Wölfflinről (111. old.), Pigler Andorról és Fenyő Ivánról (193. old.); ismétlés, amelyet jó lett volna küszöbölni: Litván Györgyről, 37. old. majd ugyanezek az adatok a 41. old. 1. jz-ben; *antiquités nationaux* helyett *antiquités nationales* írandó (201. old.); „Horváth István, *Rajzolatok*, m.f.” - nincs korábbi utalás, amire az *m. f.* vonatkozhatna (272. old., 1. l.); Sorbonne, École Normale Supérieure (87. old. 476. l.); „a '60-as évektől mint a Horthy-korszak kiemelkedő” (112. old.); Giorgione (185. old., 473. l.); ekkorra (334. old., 3. bek., 2. sor); Jancsit (350. old. 5. sor).

II. kötet: Mint a többi, meg van címezve ez az öt levelezőlap is (226. old. 3. bek. első mondata helyesen). A 396. levélben SzJGy beszámol feleségének 1959-es moszkvai társasutazásáról (363–365. old.). A Puskin Múzeumban tett látogatásáról többek között ezt írja: „a másik csoda az egyiptomi rész: két hatalmas teremben egy csomó olyan dolog, amit még soha nem láttam (a 3000 forintot már az első terem után megérte)”. A 364. old. 8. l. szerint: „Nyilván a belépőjegy ára forintra átszámolva.” Moszkvai adatokat nem tudtam beszerezni, de Magyarországon az átlagkereset 1959-ben 1540 Ft, 1960-ban 1575 Ft volt. Kizárható, hogy a Szovjetunióban egy múzeumi belépő ebben az időben a magyar átlagkereset kétszerese lett volna. Sokkal valószínűbb, hogy a társasutazás teljes ára volt 3000 Ft; a 423. levélben „Bracque” (398. old., 12. sorban), a 427. levélben már helyesen Braque (405. old., 3. sor); *romaines* (398. old., 40. l.); *etrusques* (399. old., 43. l.).

Ebben a kérdésben nem értek egyet Komoróczy Gézával. Ha nem gondolom is maxima culpának a névmutató hiányát, abban biztos vagyok, hogy ez a két kötet nem maradhat névmutató nélkül. Ugyanis Komoróczy Géza a legmagasabb filológiai igények szerint készített tudományos publikációt tett le az asztalra, *ergo* ez a kiadvány egyszerűen nem nélkülözheti a mutatókat, ez a kiadvány műfaja megszabta követelmény. Kivételes esetekben, ha egy név valóban folyamatosan szerepel a szövegben, ott a *passim* mint megoldás, de még mindig jobb ezt a persze nem nagyon elegáns megoldást választani, mint hogy ne lehessen ezeket a rendkívül értékes köteteket a filológiai kutatás szabályai szerint (is) olvasni, használni. A névmutatóval elkerülhető lett volna, hogy egy-egy nevet – mint erről már korábban volt szó – többször is megjegyzeteljenek. És – tűnjek bár maximalistának – nekem a tárgymutató is nagyon hiányzik. Nyilván ugyanazon elvi megfontolásból maradt el, mint a névmutató – bár erről nem ír Komoróczy. Ha volna, nagyon hasznos és fontos segédeszköz lenne. □

Tisztelt Olvasónk!

*2020-ban ismét
személyi jövedelemadójának*

SZÁZALÉKÁVAL

*támogathatja a
Budapesti Könyvszemle
megjelenését.*

*A Budapesti Könyvszemle Alapítvány
adószáma:*

19008044-1-43